

Arkeologia nyt

2016

Kansanuskon arkeologia – Mitä ihmettä?
Haluatko hoitaa muinaishautaa?
Hukattuna keskiaikainen Kuhankuono
Mynämäen Vallaisten linnavuori
Loviisan vanhojen puutarhakasvien jäljillä
Arkeologin uudet haasteet
Pirkkalan Tursiannotko ja muita löytöjä
Punatukkainen tyttö ja 31 helmeä

Löytöjä suuren
kivitalon kellarista

Arkeologia nyt

2016

19. vuosikerta

Ilmestyy kerran vuodessa

Julkaisija:

Turun Maakuntamuseon ystävät

– Åbo Landskapsmusei vänner ry

Arkeologian jaosto

– Arkeologi sektorin

PL 286, 20101 Turku

Vastaava päätoimittaja:

Ninni Närväinen

Luodontie 4 F 52

28330 Pori

puh. 040 5047 756

ninninarvainen@gmail.com

Toimituskunta:

Jaana Airola, Liisa Hyvönen,

Markku Lemmetti, Marja Peltomäki,

Kaisa Tikkanen

Toimitus ja taitto: Heli Kytölä

helikyt@gmail.com

Tilaukset ja ilmoitusmyynti:

arkeoinfo@gmail.com

Maria Pulli

puh. 040 7414 877

Painopaikka: Painosalama, Turku

ISSN 1236 – 4827

Kannen kuva:

Arkeologi Ilari Aalto kaivamassa suuren kivitalon kellaria kesällä 2014.

Elina Helkala.

www.arkeoinfo.net

Arkeologian harrastajien infisivut

Tässä lehdessä:

3

Ninni Närväinen

Variatio delectat, vaihtelu viehättää

4

Kaisa Lehtonen

Muinaisjäännösretkeilyä ja yhteisöarkeologiaa

6

Liisa Mäkelä

Arkeologia harrastuksena

8

Sonja Hukantaival

Kansanuskon arkeologia – Mitä ihmettä?

10

Kreetta Lesell

Haluatko hoitaa muinaishautaa tai vanhaa rakennusta?

14

Esa Laukkanen

Hukattuna keskiaikainen Kuhankuono

Nykyinen seitsemän pitäjän rajakivi ehkä 1690-luvulta

18

Janne Rantanen

Myöhäisrautakautisia löytöjä Mynämäen Vallaisten linnavuorelta

20

Riikka Mustonen

Loviisan vanhojen puutarhakasvien jäljillä

24

Eva Gustavsson

Arkeologin uudet haasteet

Geofysikaaliset menetelmät arkeologisessa prospektoinnissa

26

Sami Raninen

Pirkkalan Tursiannotko ja muita löytöjä:

Näkökulmia järviin rautakauteen

28

Ilari Aalto

Brakteaatista paistinpannuun

Löytöjä Aboa Vetus & Ars Novan suuresta kivitalosta

Kuva:
Juha Ruohonen

34

Juha Ruohonen

Punatukkainen tyttö ja 31 helmeä

Helminauha Ravattulan Ristimäen haudasta 1/2015

Variatio delectat, vaihtelu viehättää

Tervehdys kaikille lukijoille lehden uudelta päätoimittajalta. Olen savolaislähtöinen Helsingissä opiskellut arkeologi, joka on tehnyt monenlaista yhteistyötä arkeologian harrastajien kanssa. Pääsin mukaan tähän mieluisaan lehtiprojektiin viime syksynä.

Vaihtelua tai muutosta tarvitaan usein elämässä ja etenkin tieteessä. Muutoksia on ollut ilmassa myös ammatti-arkeologien työympäristössä. Pienet toimijat suorittavat yhä enemmän tutkimuksia. Kaupallisuus ja kilpailuttaminen kuuluvat nykyisin oleellisesti arkeologisiin kenttätöihin. Arkeologisen kulttuuriperinnön tutkimukseen on tullut runsaasti muiden tieteenalojen menetelmiä, joiden avulla voidaan saada uusia, jännittäviä tuloksia vanhoista tutkimusaiheista. Arkeologeille hyödyllisiä geofysikaalisia menetelmiä käsitellään tässä lehdessä.

Viime vuosina arkeologian harrastajat ovat päässeet aktiiviseen rooliin tutkimustyössä, he löytävät uusia merkittäviä muinaisjäännöskohteita ja mahdollistavat mm. työpanoksellaan jopa kokonaisten projektien toteutumisen. Arkeologian harrastaminen ja etenkin harrastajien tekemät näyttävät löydöt saavat nykyään paljon julkisuutta. Voimakkaasti suosiotaan kasvattanut osa harrastamista on metallinilmaisintoiminta.

Arkeologin apureina metallinilmaisinharrastajat ovat osoittautuneet toimivaksi resurssiksi. Valitettavasti jotkut "piipparoitajat" tietoisesti välttelevät ammattilaisten neuvoja ja ääritapauksissa hakeutuvat jopa tunnetuille muinaisjäännöksille aarteiden löytämisen toivossa.

Onneksi Suomessa ainakin toistaiseksi muinaisesineiden ryöstely on hyvin harvinaista. Uskoisin, että tiivis yhteistyö ammattilaisten ja harrastajien välillä, sekä

tietoisuuden levittäminen mm. muinaismuistolaista ehkäisevät "harrastamisen" varjolla syntyneitä ylilyöntejä. Menneisyydestä innostunut ja lakia noudattava arkeologian harrastaja on ammattilaisen näkökulmasta oikea kultakimpale!

Arkeologian harrastaminen on Arkeologia nyt! -lehden ydin, harrastamisen ihannuus ja monipuolisuus on tälläkin kertaa edustettuna useassa kirjoituksessa.

Tämän numeron artikkeleissa on paljon vaihtelua ja kenties myös sellaisia teemoja, jotka eivät ole lukijoille ennestään tuttuja. Aiemmin mainittujen aiheiden lisäksi kirjoittajamme esittelevät tuoreta tutkimustietoa mm. Pirkkalan rautakautisesta asutuksesta, puutarhakasvien esiintymisestä, Mynämäen linnavuoresta ja Ravattulan Ristimäen helmilöydöistä. Lehdessä kerrotaan myös Turun keskiaikaisista kellareista ja Kuhankuonon rajakiven historiasta.

Hyviä lukuhetkiä toivottaa,

Ninni Närväinen

Muinaisjäännösretkeilyä ja yhteisöarkeologiaa Turun seudulla vuonna 2015

Vuonna 2015 Turun museokeskuksessa oli pitkästä aikaa runsaasti myös arkeologian harrastajille suunnattua toimintaa. Kun maaliskuussa sain tietää, että arkeologi Sari Mäntylä-Asplund on tulossa vahvistamaan museon arkeologitiimiä, alkoi mielessäni hetimiten muutoutua erinäisiä suunnitelmia. Sarilla on pitkä kokemus esihistoriamatkailusta ja arkeologian popularisoinnista, joten oli selvää, että nyt museolla oli oiva tilaisuus hyödyntää Sarin osaamista ja kokemusta myös tällä alueella.

Kevään aikana pidimme asian tiimoilta suunnittelu-palavereja ja Sari kävi kartoittamassa myös Turun maakuntamuseon ystävät ry:n arkeologian jaoston ajatuksia ja toiveita. Lopulta päädyimme kolmeen erilaiseen tapahtumaan: harrastajien kanssa tehtävään inventointiretkeen maastossa, suurelle yleisölle suunnattuun muinaisjäännösretkeen sekä pienimuotoiseen arkeologi-iltaan jossakin maakunnan kunnassa.

Heti juhannuksen jälkeen toteutetun inventointiretken kohteeksi valikoitui Turunmaan saaristo ja nimenomaan Korppoo. Tämä siksi, että alueelta oli tullut museolle pino löytöilmoituksia, joita ei ollut ehditty vielä maastossa tarkastamaan.

Punkkivaarasta huolimatta retkelle ilmoittautui neljä innokasta arkeologian harrastajaa. Päivän aikana dokumentoimme mm. ennestään tuntemattoman, noin 10 metriä pitkän pronssikautisen hautaröykkiön, joka ei hämmästyttävää kyllä ollut vielä päätynyt mihinkään kirjoihin tai kansiin. Juuri tällaiset iloiset ja odottamattomat yllätykset ovat sitä ”arkeologian suolaa”.

Tosin seuraavaksi joudun paljastamaan, että itselleni sykkähdyttävimmäksi muistoksi kesäisestä päivästäme jäi tekemämme luontohavainto: törmäsimme pienen pieneen hirvenvasaan, jonka emo oli varmaan hetkeksi jättänyt korkea ruohoa kasvavalle kesantopellolle piiloon. Onneksi emme törmänneet hirviöön, siinä kun olisi voinut tulla retkueellemme tupenrapinat!

Elokuun puolivälissä järjestetty yleisöretki suuntautui Kemiönsaarelle ja sen suosio yllätti meidät järjestäjätkin täysin. Bussi oli viimeistä paikkaa myöten täynnä ja kaikki halukkaat eivät edes päässeet mukaan. Koska päävastuu retken järjestämisestä oli Sarilla, voin

tässä nyt täysin totuudenmukaisesti todeta, että retki ei olisi voinut juuri paremmin onnistua. Sekä Korppoon että Kemiönsaaren retkistä on luettavissa seikkaperäiset kertomukset Museokeskuksen kulttuuriperintöblogissa <http://kulperi.blogspot.fi>, joten en tässä yhteydessä kerro niistä sen enempää. Käykääpä lukemassa blogia!

Myös syysillan pimeydessä Taivassalossa pidetty arkeologi-ilta osoittautui ainakin esitelmöitsijöiden mielestä antoisaksi. Tilaisuus järjestettiin yhdessä Taivassalo-Seuran kanssa. Seura vastasi ystävällisesti tilajärjestelyistä ja tiedotuksesta, Museokeskus esitelmistä. Taivassalosta oli syksyllä 2014 löytynyt metallinetsimellä karhunhammasriipus, joten esitelmien aiheetkin muotoutuivat varsin luontevasti: itse kerroin metallinetsinnästä ja metallinetsintään liittyvistä rajoitteista, Sari kertoi karhunhammasriipuksista ja niihin mahdollisesti liittyvistä uskomuksista.

Lisäksi tilaisuudessa oli mahdollisuus ostaa Taivassalo-Seuran kyseisestä karhunhammasriipuksesta teettämiä kotiseutukoruja. Melko rankasta sateestakin huolimatta paikalle oli tullut ihan mukavasti kuulijoita. Tämän tyyppisiä tilaisuuksia olisi mahdollisuus järjestää jatkossakin enemmänkin, mikäli paikallista kiinnostusta löytyy.

Edellä mainittujen tilaisuuksien lisäksi ovat ammatti-arkeologit ja arkeologian harrastajat tehneet vuoden aikana myös pienimuotoisempaa yhteistyötä.

Kaksikerran Brinkhallin kartanon läheisyydessä kartoitettiin kartanoon liittyvää kaikkiaan yli 800 metrin pituista, komeaa ja pääosin hyväkuntoistakin kiviaitaa. Samantapaista kiviaitaa kulkee kartanon ympäristössä muuallakin, mutta tällaisten aitojen rakennusajankohdasta on vaikea varmuudella määritellä.

Samoin Vähäjoen rannalla kartoitettiin Turun kaupungin tarkkuusGPS:llä 1700-luvulla perustetun Kärämäen tiilitehtaan perustuksia. Biologi Jouni Issakainen on omasta mielenkiinnostaan selvitelty järjestelmällisesti kohteen historiaa. Toivottavasti saammekin kuulla Jounilta paikan historiasta mahdollisimman pian esimerkiksi artikkelin tai esitelmän muodossa.

Kysymyksessä on Turun keskustan lähiympäristössä sijaitseva upea kohde, joka on jäänyt yllättävän vähälle huomiolle, vaikka tehtaan tiiliä on käytetty mm. Turun

kauppahallin, Mikaelin kirkon ja kaupunginkirjaston rakentamisessa.

Minkälaisia mietteitä vuoden aikana tehdyt retket ja tilaisuudet sitten herättivät?

Kemiönsaaren retken yhteydessä tuli vahvasti esille se, että isommillekin muinaisjäännösretkille olisi kysyntää. Muinaisjäännökset kiinnostavat ihmisiä, mutta niiden saavuttaminen kutakuinkin tavalliselle esihistoriasta kiinnostuneelle ihmiselle voi olla liian työlästä. Muinaisjäännösretkeily kun vaatii jonkin verran taustatyötä: on löydettävä sopivat retkikohteet ja etsittävä niistä tietoa, on mahdollisesti hankittava maastokarttoja ja jouduttava vielä vähän suunnistamaan (ellei retkikohteeksi ole valikoitunut ns. drive in -muinaisjäännös).

Maastoutuminen ja muinaisjäännöksille löytäminen vaatiikin siis jo vähän syvällisempää harrastuneisuutta. Olisiko tässä mahdollisuuksia jopa kaupalliseen toimintaan, en tiedä.

Viimekesäisten kokemusten perusteella sopinee toivoa, että ammattiarkeologien, arkeologian harrastajien ja kotiseutuyhdistysten välisellä yhteistyöllä saamme tällaisia retkipäiviä ja tilaisuuksia järjestettyä myös jatkossa!

Arkeologian harrastajien valtakunnallinen tapaaminen

Turussa 27. elokuuta 2016

Ohjelmassa esitelmää,
vierailu Aboa Vetus-museossa,
retki varhaisten kirkkojen paikoille

Seuraa ohjelman valmistumista
kotisivulta
www.arkeoinfo.net

Tiedustelut ja ilmoittautumiset
1.5. - 1.8. 2016 Ruut Suomelalle
ruut.suomela@luukku.com
puh. 040 776 4354

PRO RISTIMÄKI

TÄMÄN VUODEN KAIVAUSTUTKIMUKSET RAVATTULAN RISTIMÄELLÄ OVAT VAAKALAUDALLA: TEE LAHJOITUS
SUOMEN VANHIMMAN KIRKONPAIKAN TUTKIMUSTEN MAHDOLLISTAMISEKSI VIITTEELLÄ 1122
TILILLE FI25 5716 9020 0252 48.

— KIITOS TUESTASI! —

SMTT
SUOMEN MUINAISTUTKIMUKSEN TUKI RY

SUOMEN MUINAISTUTKIMUKSEN TUKI RY, POLIISIHALLITUKSEN 11.11.2015 MYÖNTÄMÄ RAHANKERÄYSLUPA POL-2015-6548

Arkeologia harrastuksena

Liisa Mäkelä

Kaikki alkoi Turku-Rauma moottoritien rakentamisesta. Tulevan moottoritielinjauksen alle jäävät alueet oli inventoitu, ja meidän tonttimme kulmalta löytyi rautakautinen polttokenttäkalmisto.

Anna-Liisa Hirviluoto tuli tekemään kesällä 1961 pelastuskäivauksia. Tietysti me kulmakunnan tenavat olimme vahtimassa kuopan reunalla. Muilla petti kärsivällisyys ja he lähtivät Papinkalliolle uimaan, mutta minulla ei. Lopulta petti kai Hirviluodon kärsivällisyys, koska hän kysyi, haluanko kokeilla kaivamista. Kahta kehotusta en tarvinnut, kun olin jo pensselin varressa supsuuttamassa kiven välejä.

Jos en olisi löytänyt mitään, olisin varmaan lähtenyt muiden perässä uimaan, enkä nyt kirjoittaisi tätä juttua – mutta! Löysin hopeasormuksen ja

ruukunsirpaleita, joissa oli painettuja koristekuvioita. Sitten seurasinkin arkeologiryhmää kuin hai laivaa. Välillä käytiin Papinkalliolla, ei uimassa vaan kaivamassa koekuoppia Nurmikolle (nyk. Papinkallio I), josta löytyikin viitteitä asutuksesta.

Arkeologit lähtivät, ja minä jäin odottelemaan alkavan oppikoulun historian tunteja. Esihistoriaa opiskeltiin 1 % ja 99% sodittiin ja opeteltiin vuosilukuja. Siksi minusta varmaan tulikin harrastaja eikä arkeologi.

Arkeologiaa olen opiskellut kansallais- ja työväenopistoissa, viime

vuosina Turussa. Suosittelen, voi löytää mielenkiinnon kohteita, joita ei tiennyt olevan olemassakaan. Netistä tähän tulee haettua pääsääntöisesti jo osittain tuttuja juttuja.

Uusi aktiivinen harrastusaika alkoi liittyttyäni Turun maakuntamuseon ystäviin. Pääsin osallistumaan Ystävien ja arkeologian jaoston järjestämille mielenkiintoisille retkille, ja sain tietoa yleisökaivauksista.

Ensimmäinen ”virallinen” yleisökaivaus oli Mynämäen Tapanisen kylän Muuransuon kivilautaisen asuinpaikan koekaivaus. Taisin olla jotenkin oudon oloinen kaivaja, koska ammattilaiset alkoivat selittää, että täältä on sitten turha odottaa löytyvän meripihkariipuksia tai hienoja koruja. Pian he kyllä huomasivat, että keramiikka se on, jota haluan löytää, ja yhä vieläkin eniten innostun kunnan koristellusta reunapalasta.

Viereisen sivun kuva elokuussa 2015 tehdyltä Kemiönsaaren retkeltä. Eräs retken kohteista oli Skrinanbergetin pronssikautiset röykkiöt. Kuva Heli Kytölä.

Papinkalliolle olen palannut kaivamaan useampaan otteeseen. Ensin kävin vain katselemassa ja kertomassa, mitä muistin Hirviluodon koekaivauksista sekä siitä miltä paikka näytti lapsuudessani, mm. lammesta, joka nykyisin on kuivunut lähes olemattomiin.

Seuraaville kaivauksille osallistuin jo itsekin. Silloin kaivettiin esiin kiuas ja muitakin asumisjäänteitä, joista löytyi merkkejä jo vuonna 1961. Sitten kaivuita tehtiin toisella kumpareella eli Papinkallio II:lla. Siellä olen ollut kolmena kesänä, joista yhtenä paikka muistutti kylläkin enemmän mutapainiareenaa, mutta hauskaa oli silti. Paikka ei ole vielääkään kertonut luonnettaan, joten toivottavasti kaivuut jatkuvat.

Kotiseudun historiaan suhtautuu eri tavalla kuin kauempana oleviin kohteisiin. Kun kuljen Raision muinaispolkua, yritän asettua rautakauden ihmisten maailmaan ja kuvitella mitä he ovat missäkin paikassa askaroineet, miten Papinkalliolla on asuttu, ja millaiset olivat Käärmekallion kalmiston hautajaiset.

Kuoppien reunoilla olen usein nokoilemassa, missä vain huomaan kaivauksia olevan käynnissä. Vaikkei itse pääsisikään mukaan, voi aina nokkia tiedonmuruja muiden löydöistä.

Vuonna 2004 alkoivat onnenpäivät: kahdeksana kesänä Museoviraston järjestämällä Laitilan Vainionmäen B kalmiston yleisökaivauksilla. Pitkä aika, runsaat löydöt, vaihtuvat kaivausjohtajat, mielenkiintoiset luennot ja mukavat ihmiset, jotka vuodesta toiseen tulivat kaivamaan. Eräs osallistuja jopa syntyi kaivauksen alkuaikoina ja ehti vielä kuopsuttamaankin. Ja tietenkin kaivauskoira Nuutti, joka tiesi aina milloin lounastauko alkoi ja kella on parhaan evään.

Sitten loppuivat rahat, niin kuin joka paikasta nykyisin. No, jäähän tuleville tutkijoille, ja toivottavasti myös harrastajille, mielenkiintoista materiaalia maanpoveen.

Suomessakin ovat yksityiset yritykset jo jonkin aikaa vetäneet projekteja. Sellaiseen tutustuin Euran Kauttualla, jossa Muuritutkimus Oy etsi vanhaa kylätonttia. Siellä harrastajat, pieniä päiväkotilaisia myöten, pääsivät osallistumaan. Seuraavana vuonna tuli yllätys Luistarin puolelta tien alta, ja pääsin kuoputtamaan isoa kivikasaa, joka osoittautuikin kuoppaliedeksi.

Tämä sopi minulle, sillä pidän enemmän esihistoriasta, koska se jättää runsaammin tilaa mielikuvitukselle.

Nyt on fokuksessa Ravattulan Ristimäki, Turun yliopiston opetuskaivaus, joka on herättänyt runsaasti huomiota myös maailmalla. Se alkoi rautakautisen kalmiston kaivauksena, ja nyt on löytynyt Suomen tähän asti vanhin kirkko. Oli opettavaista seurata ammattilaisten työskentelyä, varsinkin, koska tämä oli ensimmäinen kerta kun näin kuinka äärimmäisen pikkutarkkaa on ruumishaudan jäännösten talteen ottaminen. Myös opiskelijat, joita siellä tapasin, olivat ihanaa sakkia. Hyvissä käsissä on tulevaisuuskin.

Paikka on mielenkiintoinen, koska siellä todennetaan muutosta siitä, miten yhteiskunnassa siirrytään täysin uudenlaiseen aikaan ja elämään. Taas voi antaa mielikuvituksen lentää... Toivottavasti rahat riittävät niin, että tulevinakin kesinä pääsisi osallistumaan.

Minulle ei ole tullut vielä sellaista oloa kuin pikkupojalle, joka Rymätylään suuntautuneella retkellä huokaisi: "Kuin kauan näitä kivikasoja oikeen riittää!" Toivottavasti kauan.

Paluu juurille. Kesällä 2011 jälleen Papinkallio II:lla.

Maria Pulli

Sofia Simola

Kansanuskon arkeologia – Mitä ihmettä?

Sonja Hukantaival

Kun kirkon lattian alta löytyy pienoisarkussa haudattu sammakko tai talon uuninperustuksesta hevosenkallo, ollaan tekemisissä ilmiön kanssa, jota kutsutaan kansanuskoksi.

Kansanusko-sanalla viitataan sellaisiin uskomuksiin ja tapoihin, jotka eivät sisälly kirkon tai muun virallisen uskonnon oppeihin. Kansanusko ei silti ole kristinuskon vastakohta, vaan myös esimerkiksi nykyisin tunnetut enkeliuskomukset lasketaan kansanuskoksi. Käytännössä arkipäiväinen uskonnollisuus on helposti kansanuskoa, sillä ihmiset tulkitsevat teologiaa omista lähtökohdistaan.

Kansanuskoa on Suomessa tutkittu pitkään ja paljon, mutta melko yksipuoleisesti. Valtavat arkistoihin kerätyt kansanperinneaineistot sisältävät erilaisia kertomuksia uskomuksista ja tavoista, joita 1800-luvulla tunnettiin. Nämä kertomukset ovat olleet tutkijoiden pääasiallinen lähde Suomen esiteollista kansanuskoa tutkittaessa. Historioitsijat ovat täydentäneet näitä folkloristien ja uskontotieteilijöiden tekemiä tutkimuksia 1600-luvun taikaus- ja noituusoikeudenkäyntipöytäkirjojen valossa. Muut historian

ajanjaksot ovat pitkälti jääneet tutkimuksen ulkopuolelle.

Aivan viime aikoihin saakka ovat myös kansanuskosta kertovat aineelliset todisteet olleet tutkijoiden mielenkiinnon ulkopuolella. Monet kiehtovat kysymykset odottavat siis arkeologiaa.

Uskontoarkeologia ja kansanusko

Arkeologia tutkii ihmistoiminnan materiaalista ulottuvuutta eli ihmisen jälkeensä jättäneitä fyysisiä jälkiä. Helposti ajatellaan, että uskonto olisi vain ihmisen päänsisäinen asia, johon arkeologialla ei olisi mitään keinoa päästä käsiksi. Silloin unohdetaan kaikki ne lukemattomat tavat, joilla uskonto ilmenee aineellisesti.

Suurimmat ja näyttävimmät rakennusmonumentit, Egyptin pyramideista Turun tuomiokirkkoon, ovat uskonnon innoittamia. Pienet henkilökohtaiset esineet, kuten amuletit tai rippiristit, kertovat omaa tarinaansa.

Näiden kahden ääripään, suurten monumenttien ja pienten esineiden, väliin mahtuu kirjava joukko uskonnosta kertovia aineellisia ilmentymiä. Näitä tutkii uskontoarkeologia.

Kansanuskon arkeologia on uskontoarkeologian osa, joka keskittyy siis ”epäviralliseen” uskonnollisuuteen. Arkeologiana sen mielenkiinto kohdistuu kansanuskosta kertoviin esineisiin ja toimintoihin, joista jää havaittavia jälkiä. Aineellisten ilmiöiden lisäksi sen antia kansanuskon tutkimukselle ovat myös aikaan kiinnittyminen ja pitkän linjan kehityksen tarkastelu. Nekin aikakaudet, joiden osalta kirjalliset lähteet tai suullinen kansanperinne puuttuu, saadaan mukaan tutkimukseen.

Yleensä puhutaan kansanuskosta vain historiallisen ajan yhteydessä eli keskiajalta lähtien. Esihistoriallisella ajalla ei Suomessa ollut kirjauskontoa, joten kaikki uskonnollisuus oli jokapäiväiseen elämään kiinteästi kuulunut kansanomaista uskontoa. Tällaisessa tilanteessa ei erottelevia termejä tarvita selventämään, mistä uskonnon ilmenemismuodosta puhutaan.

Kansanuskon arkeologian aineistot

Minkälaiset löydöt sitten kertovat historiallisen ajan kansanuskosta? Erilaiset mukana kannetut amuletit kuten karhunhampaat tai -kynnet, pienet hioinkiviriipukset, tai vaikkapa pieneen nahkapussiin suljettu elohopea, mainittiin jo yllä. Tällaisten esineiden on ajateltu suojelevan ja tuovan onnea kantajalleen. Taskussa tai nahkapussissa on voitu kantaa mukana myös esimerkiksi pientä, litteänpyöreää käärmeen-käräjäkiveä tai ukonvaajan kappaletta. Näistä jälkimmäinen on kivikautinen teräesine, jonka uskottiin iskeytyneen salaman kärkenä maahan ukonilmalla. Käärmeen-käräjäkiveä olivat uskomuksen mukaan käärmeet pitäneet vuoron perään suussaan käräjillä, missä tuomittiin eniten syntiä tehnyt kyy.

Suurempia taikaesineitä ovat olleet esimerkiksi luonnostaan renkaan muotoon kasvaneet juuret tai oksat eli umpipuut. Itse asiassa parantamiseen, elinkeinotaikuuteen tai pahalta

suojaantumiseen käytettyjä esineitä on koko joukko. Osa näistä on ihan tavallisia käyttöesineitä, veitsiä, kirveitä, hioinkiviä tai pesukarttuja. Osa taas on nimenomaan rituaalikäyttöä varten valmistettuja. Tällaisia olivat esimerkiksi leppäukot, pienet leppäpuusta veistetyt ihmishahmot. Leppäukolla oli monenlaista käyttöä. Naimisiin pääsyä toivova tyttö saattoi esimerkiksi nukkua yönsä leppäukon vieressä. Silloin kyllä aviomieskin löytyi pian!

Konkreettisten esineiden lisäksi kansanuskon arkeologia tutkii myös sellaista rituaalitoimintaa, josta jää fyysisiä jälkiä. Tätä voi olla hautauksessa vainajan mukaan pantu raha tai ylipäänsä virallisen kirkkomaan ulkopuolelle, kuten hautasaareen, hautaaminen ilman rangaistussyytä. Samoin kiviröykkiöillä suoritettut uhrin ja muut rituaalit kiinnostavat arkeologia.

Kotipiirissäkin on esiintynyt tapoja, joiden jälkiä arkeologi pääsee tutkimaan. Näistä erityisesti rakennuskätköperinnettä, johon uuninperustukseen haudattu hevosenkallokin kuuluu, on tutkittu kansainvälisestikin paljon. Rakennuskätköjen tehtävänä on usein ollut suojella rakennusta ja sen asukkaita noituudelta, mutta hevosenkalloja on uuniperustuksiin asetettu erityisesti karkottamaan talos-

ta syöpäläisiä, kuten lutikoita, torakoi-
ta, kirppuja ja rottiaakin.

Yllä olevista esimerkeistä käy ilmi, että esineiden ja muiden konkreettisten todisteiden lisäksi arkeologi hyödyntää myös kansanperinneaineistojen ja historiallisten lähteiden tietoja. Nämä aineistot tuovat tarinaa esineille, jotka voisivat yksinään olla vaikeasti ymmärrettäviä. Arkeologi pärjää myös ilman näitä tarinoita, mutta silloin tulkinnot ovat yleisempiä yksityiskoh-
taisemman informaation jäädessä pois.

Turun tuomiokirkosta 1920-luvulla seinän sisään kätkeytyneenä löydetty kaunis miniatyyriarkku, jonka sisällä oli sammakko. Arkku ajoittuu joko 1600-luvun loppuun tai 1700-luvulle. Esine kuuluu tuomiokirkkomuseon kokoelmiin.

Kuva Sonja Hukantaival.

Tutkija luonnollisesti hyödyntää kaikkea sitä tietoa, jota tutkittavasta ilmiöstä on tarjolla.

Kansanuskon yllättävissä paikoissa?

Kansanusko on usein liitetty syrjäiseen maaseutu ympäristöön, mutta tämä on vain osatotuus. Keskeisissä kaupungeissakin on ollut monenlaisia uskomuksia ja tapoja, jotka kaikki eivät suinkaan ole kuuluneet virallisiin oppeihin. Kaupungeissa ovat syrjäseutu-
tuja enemmän vaikuttaneet kansainväliset virtaukset myös uskomusten suhteen. Horoskoopit, kristallit ja kortteista ennustaminen ovat kaupunkilaisille tulleet tutuiksi paljon syrjäseutujen asukkaita aikaisemmin. Silti myös omaperäisempää uskomusperinnettä on esiintynyt kaupunkiympäristössä.

Eräs tällainen esimerkki ovat sammakkoarkut. Näitä pienenä ruumisarkkuja, joihin on haudattu sammakko, on löytynyt kymmeniä erityisesti itäsuomalaisista kirkkoista. Yksi tällainen löydettiin 1920-luvulla remontin yhteydessä myös Turun tuomiokirkosta. Tämä erityisen kauniisti tehty arkku oli piilotettu seinän sisään joko 1600-luvun lopulla tai 1700-luvulla.

Arkistoihin kerätty kansanperinne kertoo seikkaperäisesti näistä esineistä. Sammakkoarkku valmistettiin monimutkaisin riitein erityisesti silloin, kun epäiltiin jonkun suuren vahingon joh-

Turun tuomiokirkkopuiston arkeologisilla kaivauksilla (Turun museokeskus 2011) professori Gadolinin tontilla varastokuopan pohjalta löytyneet jäniksenkäpälän luut. Oliko 1700-luvun lopulla arvostetun professorin taloudessa taikauskon? Kuva Sonja Hukantaival.

tuneen noituudesta. Tämän rituaalin tarkoitus oli kääntää paha takaisin lähettäjälleen siten, että noita kuoli, ran- gaistuksena pahasta teostaan. Rituaalin ajateltiin olevan sikäli turvallinen, että se vaikutti vain syylliseen. Kohtalok- kaan vaikutuksensa vuoksi taikaa kui- tenkin käytettiin vain viime keinona. Kuka ikinä sammakkoarkun tuomio- kirkkoon piilottikin, oli tosissaan.

Toinen mielenkiintoinen esimerkki Turusta löytyi vuonna 2011 Tuomio- kirkkopuiston arkeologisilla kaivauk- silla. Turun akatemian professori Gus- tav Gadolinin ennen suurta paloa 1827 omistamalta tontilta löytyivät varasto- kuopan pohjalle hautautuneen jä- niksenkypälän luut. Luut kuuluivat juuri vasempaan takakypälään, jota suosittiin voimallisena taikaesineenä. Edes yhteiskunnan ylimpien jäsenten lähipiirille kansanuskko ei ollut tunte- maton.

Arkeologialla on paljon annettavaa kansanuskon tutkimukselle. Se sisällyttää tutkimukseen esineet, ajal- lisen ulottuvuuden ja asioita, joista ei ole haluttu puhua perinteenkerääjälle.

Kansanuskon arkeologia tutkii sekä rituaaleista jääneitä jälkiä (kuten raken- nuskätköt) että rituaaliesineitä moni- tieteisestä näkökulmasta. Historialli- sen kansanuskon tutkimus syventää ymmärrystämme menneisyyden maa- ilmankuvasta, jonka perinne elää yhä tiedostamattomana mielissämme.

Kirjallisuutta

Hukantaival, S. 2013. Finding Folk Religion – An Archaeology of ‘Strange’ Behaviour. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 55: 99–124.

Hukantaival, S. 2013. ‘Kääriskele käärmeillä’. Käärme suo- malaisessa rakennustaikaudessa. *Aurinkopeura* VI: 57–80.

Hukantaival, S. 2015. Frogs in Miniature Coffins from Churches in Finland – Folk Magic in Christian Holy Places. *Mirator* 16: 192–220.

Muhonen, T. 2006. Kolme ajallista näkökulmaa ukonvaajoi- hin. Kivikauden kiviesineet myöhempien aikojen kuriositeet- teina. *Kuriositeettikabi.net*.

Muhonen, T. 2010. Kiviröykkiöt parannusperinteen näkökul- masta, S. Knuuttila, U. Piela, & L. Tarkka (toim.) *Kalevalamit- taisen runon tulkintoja: 200–223*. Kalevalaseuran Vuosikirja 89. Helsinki: SKS.

Ruohonen, J. 2011. A Witch’s Coin from Tervo, J. Harjula, M. Helamaa, & J. Haarala (toim.) *Times, Things & Places*. 36 Es- says for Jussi-Pekka Taavitsainen: 344–57. Turku.

Kreetta Lesell

Pirkanmaalla on jo usean vuoden ajan hoidettu mui- naisjäännöksiä tai rakennuksia kansalaisten voimin *Adoptoi monumentti* -toiminnan piirissä. Sen tarkoi- tuksena on rohkaista jokaista oman, paikallisen ympä- ristönsä arvostamiseen ja vaalimiseen sekä antaa mah- dollisuuden uuteen, mielenkiintoiseen harrastukseen kulttuuriympäristön hoidon parissa.

Hoitotoiminta on vapaaehtoistyötä vanhojen raken- nusten ja muinaisjäännösten hyväksi. Adoptoija ei omista kohdettaan, vaan huolehtii siitä, tarkkailee sen kuntoa, tutkii kohteen historiaa tai järjestää paikalla erilaisia tapahtumia. Toimintaa koordinoi Pirkanmaan maakuntamuseo.

Kulttuuriympäristökohteiden adoptointi käynnistyi – ensimmäisenä Suomessa – Pirkanmaalla vuonna 2008. Tällä hetkellä toiminnan piirissä on 18 kohdetta, joista 14 on muinaisjäännöksiä.

Mukana on rautakautisia hautaröykkiöitä, esihistorial- lisia asuinpaikkoja, kalkkilouhos, rauniokirkko, pulteriai- ta, rautakautinen kalmisto, linnavuori ja ensimmäisen maailmansodan aikaisia juoksuhautoja.

Kohteita on kivikaudesta 1900-luvulle saakka kuuden kunnan alueella: Lempäälässä, Mänttä-Vilppulassa, Pirk- kalassa, Pälkäneellä, Sastamalassa ja Tampereella.

*Krookilan
Wanbat Rupit*
KAHVILA-MYYMÄLÄ
1.6.–31.8. TI-TO ja SU 11 - 16
1.9.–31.5. vain SU 11 - 16

Jubla Mummola
LOUNAS
MA-PE 11 - 14
SU 12 - 15

Tervetuloa!

Krookila

Krookilankuja 40, Raisio
Puh. (02) 4373 493 • 050 606 54 • 0400 321 750
www.krookila.fi

Haluatko hoitaa muinais- hautaa tai vanhaa rakennusta?

Pulteraiidan taulun paljastamistilaisuus.

Kuva Miia Hinnerichsen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

MITÄ HOITO ON?

Useimmissa kohteissa hoito on pienmuotoista: kohteen ja sen ympäristön pitämistä puhtaana roskista ja rikkaruohoista, kasvillisuuden ja hoitokohteen kunnan seuraamista. Adoptoijat ilmoittavat myös mahdollisesta ilkevallasta. Kerran vuodessa tulee raportoida hoitotoimenpiteistä ja tapahtumista. Hoito ja raportointi on pyritty pitämään mahdollisimman helppona ja yksinkertaisena. Parhaassa tapauksessa adoptoijat hoitavat kohdetta itsenäisesti museon auttaessa ainoastaan tarvittaessa.

Toiminta perustuu adoptoijien, kohteen omistajan ja Pirkanmaan maakuntamuseon välisiin sopimuksiin. Maakuntamuseo huolehtii neuvotteluista omistajien kanssa. Kohteelle laaditaan hoitosuunnitelma, jossa otetaan huomioon sen kunto sekä hoitajien resurssit. Kohteet esitellään Adoptoi monumentti -hankkeen nettisivuilla osoitteessa www.adoptoimonumentti.fi.

Nettisivuilla voi ehdottaa museolle myös uusia adoptiokohteita. Koska kohteen ottaminen ohjelmaan on kiinni myös omistajasta ja kohteen kunnosta, kaikki ehdotetut kohteet eivät sovellu adoptointiin.

KUKA VOI ADOPTOIDA?

Adoptoijaksi sopii periaatteessa kuka tahansa. Toiminnan jatkuvuuden kannalta adoptoijaksi ei suositella kuitenkaan yksityishenkilöä. Sopiva taho voi olla yhdistys, yhteisö tai ryhmä yksityishenkilöitä, jotka perustavat yhdistyksen tätä tarkoitusta varten. Myös julkiset yhteisöt kuten koulut sopivat adoptoijiksi.

Adoptoijaksi ryhtyminen ja kohteen hoitoon osallistuminen perustuu vapaaehtoisuuteen. Adoptoijat saavat adoptointikohteen käyttöönsä sovitulla tavalla, esimerkiksi tapahtumien ja kokoontumisten järjestämiseen. Käyttö ei kuitenkaan saa vahingoittaa kohdetta. Koulutus kulttuuriperinnön hoitoon jatkuu koko toiminnan ajan. Tällä hetkellä toimintaa on kuitenkin ainoastaan Pirkanmaan ja Keski-Suomen alueille.

MITÄ VOI ADOPTOIDA?

Adoptoitavaksi sopiva monumentti voi olla kiinteä muinaisjäänös, rakennus, muistomerkki tai näiden yhdessä muodostama kulttuuriympäristökokonaisuus tai vaikkapa veistos. Hyviä arkeologisia adoptointikohteita ovat sellaiset muinaisjäännökset, joissa on maanpäällisiä rakenteita. Tällaisia ovat mm. muinaislinnat, röykkiöhaudat ja jotkut rautakauden kalmistot, uhrikivet ja monet historiallisen ajan kohteet, kuten puolustusvarustukset. Tutkimustiedon ja opastaulun avulla kohde tulee ymmärrettäväksi. Hyvä kohde on myös helposti saavutettava ja sopiva retki- ja turistikohteeksi.

PISPALAN PULTERIAITA - MUINAINEN KUNTAJAKO

Hyvä esimerkki onnistuneesta adoptoinnista on Pispalan Pulteriaita, joka rakennettiin ilmeisesti vuosina 1905–1910 osoittamaan vuoden 1758 isojaossa vahvistettua kylänrajaa Pispalan ja Tampereen välillä. Alun perin noin kilometrin mittainen rajalinja kulkee Pispalanharjun poikki seuraten Tammerkosken kartanon rajaa. Aita on ▶

Messukylän viljamakasiini.

Kuva Miia Hinnerichsen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

Kiviaita menetti merkityksensä vuonna 1937, kun Pispala liitettiin Tampereen kaupunkiin. Sen jälkeinen rakentaminen ja muu maankäyttö on tuhonnut suuren osan aita. Vuonna 2008 tehdyssä kartoituksessa aita todettiin säilyneen yhteensä noin sata metriä kymmenessä eri kohdassa. Se sijaitsi kuitenkin unohdettuna pusikon peitossa, ja varsinkaan uudet pispalalaiset eivät tienneet siitä.

Kotiseutuyhdistys Pispalan Moreeni ry otti kohteen hoitoonsa vuonna 2008. Aidalta ja sen läheisyydestä poistettiin puita, risukkoa, pusikkoa ja roskia. Aita saatiin näkyviin, ja vuonna 2014 aidan molempiin päihin pystytettiin opastaulut. Nykyisin opastaulujen lähellä näkee jatkuvasti ihmisiä lukemassa tietoa kiviaidasta. Näkymättömästä on tullut jälleen näkyvä ja arvostettu.

RAKENNETUT KOHTEET

kylmäladottu melko suurikokoisista irtokivistä eli pulteista, joiden koloja on täydennetty pienemmillä kivillä. Parhaiten säilyneissä osissa on 3-5 kivikerrosta, ja aidan leveys on keskimäärin 1-1,5 metriä ja korkeus 0,5-1,5 metriä. Ennen kiviaidan rakentamista paikalla oli riukuaita.

Aidan tarkoituksena oli estää jalankulkua Tahmelasta Pyynikin lävitse Tampereen kaupunkiin. Myöhemmin aitaan tehtiin kaksi porttiauukkoa, toinen alas Tahmelaan ja niin sanottu Rajaportti Pispalanharjun päälle. Aitaan liittyy sanonta ”Mun rakkauteni loppui rajaportille”, ja näin kai osittain olikin, kun tamperelaisten kosintareissut tyrehtyivät pulteriaidalle Pispalan poikien puolustaessa omiaan.

Vuosina 2013–2014 Pirkanmaan maakuntamuseo laajensi adoptointitoiminnan koskemaan myös rakennettua ympäristöä. Silloin käynnistyi Rakennusperintö omaksi -hanke, jonka tarkoituksena on innostaa pirkanmaalaisia osallistumaan paikallisen rakennetun ympäristön vaalimiseen. Hanke on saanut tukea Opetus- ja kulttuuriministeriöltä. Yhteistyökumppaneina ovat Metsähallitus sekä Kangasalan ja Kihniön kunnat. Toiminta koskee koko Pirkanmaata, ja uusia kuntakumppaneita toivotaankin lisää.

Rakennettujen kohteiden kohdalla tärkeimpiä vaatimuksia on helppohoitoisuus ja vaarattomuus. Adoptoijat voivat tehdä pienimuotoista korjausta, mutta suuret ra-

Rakennusten hoitoa.

Kuva Miia Hinnerichsen/
Pirkanmaan maakuntamuseo.

kennustytöt on hyvä jättää ammattilaisille. Adoptoitaviksi sopivien kohteiden valinnassa tulee painottaa kohteiden merkittävyyttä paikallisessa rakennusperinnössä ja näkyvyyttä kulttuurimaisemassa.

Altaan pienikokoisetkin ja käyttötarkoitukseltaan rajatut adoptointikohteet voivat olla merkittäviä, varsinkin jos niihin liittyy paikallisia arvoja. Adoptointimallissa toteutettava kulttuuriympäristön suojele- ja hoitotyö on luonteeltaan ennaltaehkäisevää ja toimii esimerkkinä paikallisessa rakennetussa ympäristössä. Onnistuneella hoidolla voidaan parantaa merkittävästikin kohteen säilymistä tulevaisuuteen.

Adoptoituja rakennuksia on yhteensä neljä. Hyvänä esimerkkinä niistä on Messukylän viljamakasiini. Se sijaitsee keskiaikaisen kirkon vieressä. Lainamakasiini rakennettiin 1846 Suomen senaatin käskystä. Makasiini täytettiin viljalla osakastalojen manttaaliluvun mukaan, ja sen tarkoituksena oli taata siemenviljan saatavuus. Toiminta jatkui vuoteen 1936, jonka jälkeen rakennus on ollut varastokäytössä, ja se on ollut pitkään myös tyhjiällä. Moni on kulkenut sen ohi tietämättä, mistä on kyse. Kun makasiinin ovet on nyt adoptiotoiminnan myötä saatu välillä auki, moni messukyläläinen on päässyt ensimmäistä kertaa rakennukseen sisälle ja kuullut sen tarinan. Makasiinin on adoptoinut Messukylän perinneselä.

Reuharinniemen taulun pystytys.

Kuva Kreetta Lesell/Pirkanmaan maakuntamuseo.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN HOIDON LEIRI

Kulttuuriympäristön hoidon leiri on järjestetty vuosina 2013, 2014 ja 2015 yhteistyössä Museoviraston ja Metsähallituksen luontopalvelujen kanssa. Leiri on ollut Valkeakosken Sääksmäen Rapolan ja Voipaalan kartanoiden ympäristössä. Siellä on opetettu hoitotyötä luennoilla ja talkoilla ja tutustuttu alueen monimuotoiseen kulttuurimaisemaan.

Sääksmäen seutu tunnetaan rautakaudelta asti jatkuneen maanviljelyksen muokkaamasta hämäläisestä kulttuurimaisemastaan sekä rikkaista perinnebiotoopeistaan. Rapolanharjulla sijaitsee vaikuttava muinaislinna ja lukuisia muita muinaisjäännöksiä, kuten Rupakallion, Voipaalan, Hirvikallion ja Matomäen kalmistot, muinaispelto sekä asuinpaikkoja ja kolme kuppikiveä. Linnavuoren juurella ovat kehittyneet ja eläneet eri vaiheita Rapolan ja Voipaalan historialliset kartanot keskiajalta lähtien.

Leiri on ollut Suomessa ainutlaatuinen ja tarkoitettu kaikille kulttuuriperinnön hoidosta kiinnostuneille aikuisille. Vuoden 2015 työkohteena oli mm. Voipaalan Pakarirakennuksen tervauttamista ja Rapolan muinaisjäännösten hoitoa, mm. maisemien avaamista pienimuotoisesti.

TULEVAISUUS

Yksi maakuntamuseon pysyvistä tehtävistä on kulttuuriympäristötietoisuuden nostaminen maakunnassa. Tähän työhön Adoptoi monumentti -toiminta soveltuu mainiosti. Tulevaisuuden haaste on varmistaa, että määrä kasvaa ja toiminta jatkuu. Pirkanmaan maakuntamuseo yrittää löytää uusia kohteita jatkuvasti, ja myös tällä hetkellä on työn alla mahdollisia adoptiokohteita. Tosin muutamassa adoptoidussa kohteessa innostus on hiipumassa. Tämä on kuitenkin luonnollista.

Pirkanmaan maakuntamuseo toivoo voivansa levittää hyväksi koetun mallin muualle Suomeen. Helsingin kaupunginmuseumuseosta ja Keski-Suomen museosta on käynyt työntekijöitä tutustumassa toimintaan. Myös Espoon museo on kiinnostunut adoptiotoiminnasta. Keski-Suomen museo aloitti toiminnan vuonna 2015 toisena museona Suomessa. Pirkanmaan maakuntamuseon Adoptoi monumentti -toiminta sai vuonna 2015 Suomen museopedagogisen yhdistyksen Pedaali ry:n myöntämän Vuoden museopedagoginen teko -palkinnon. Toiminta on selvästi lyömässä itseään läpi Suomessa.

Hankkeen toimintaan voi tutustua verkossa

<http://adoptoi Monumentti.fi/>

ja Facebookissa

<http://www.facebook.com/adoptoi Monumentti>

Hukattuna keskiaikainen Kuhankuono

Nykyinen seitsemän pitäjän rajakivi ehkä 1690-luvulta

Esa Laukkanen

Kurjenrahkan kansallispuiston Kuhankuonolla seitsemän, jopa kahdeksankin, pitäjän rajat ovat liittyneet toisiinsa.

Suomessa ehkä vain Palsankallio-nimisessä paikassa Rengon seudulla on ollut lähes vastaavanlainen pitäjänrajojen sikermä.

Kuhankuonon rajapaikan alkuperäisestä sijainnista kiisteltiin käräjillä 1690-luvulla. Paikasta oli joillakuilla huomauttamista vielä 1800-luvullakin.

PAIKANNIMI KUHANKUONO on mainittu Nousiaisten ja Maskun pitäjien välisenä rajapaikkana jo kahdessa vuodelle 1381 merkityssä rajankäyntiasiakirjassa. Myöhemmin Kuhankuonosta on tehty merkintöjä

monissa rajankäynneissä. Vuodesta 1410 on tieto Kuhankuonosta Liedon Pakulan kylän ja Maarian Paimalan kylän rajapaikkana. Historiantutkija Aulis Ojan mukaan Kuhankuono oli Nousiaisten ja My-

nämäen välinen rajapaikka jo ennen vuotta 1432. Pöytyän pitäjän Yläneenkartanon tilukset ulottuivat vuonna 1432 annetun tuomion mukaan Kuhankuonoon. Ruskon ulottumisesta Kuhankuonoon on tieto vuodelta 1539.

JOSTAKIN TUNTEMATTOMASTA syystä noin monen vanhan pitäjän alueet tulivat yhdelle ja samalle rajapyykille. Ehkä syynä oli vain se, että asuttujen kylien välissä sattui olemaan laaja korpi, jota hyödynnettiin usealta suunnalta. Kun korpi päätettiin jakaa pienemmiksi yhteismetsiksi, sen jakajina olivat ainakin Mynämäen, Nousiaisten, Ruskon, Liedon ja Maarian sekä Pöytyän–Yläneen suunnan asukkaat. Yläne kuului jakoa toimitettaessa ehkä satakuntalaiseen Suur-Euran kirkkopitäjään. Aulis Ojan arvion mukaan korpea jaettiin näiden osakkaiden kesken todennäköisimmin 1310-luvulla. Silloin jaossa syntyi entistä vähän pienempiä yhteismetsiä.

Vanhimmat Kuhankuonoa koskevat asiakirjat eivät anna selvää kuvaa Kuhankuonon rajapaikan sijainnista eivätkä ulkonäöstä. Ei selviä, tarkoittiko erisnimi Kuhankuono aluksi jotakin yksittäistä luonnonesinettä, kuten kiiveä, vai laajempaa aluetta.

Vuosien 1555–1556 tienoilla Jaakko Teitti on piirtänyt summittaisen kartan Kuhankuonon ympäristön

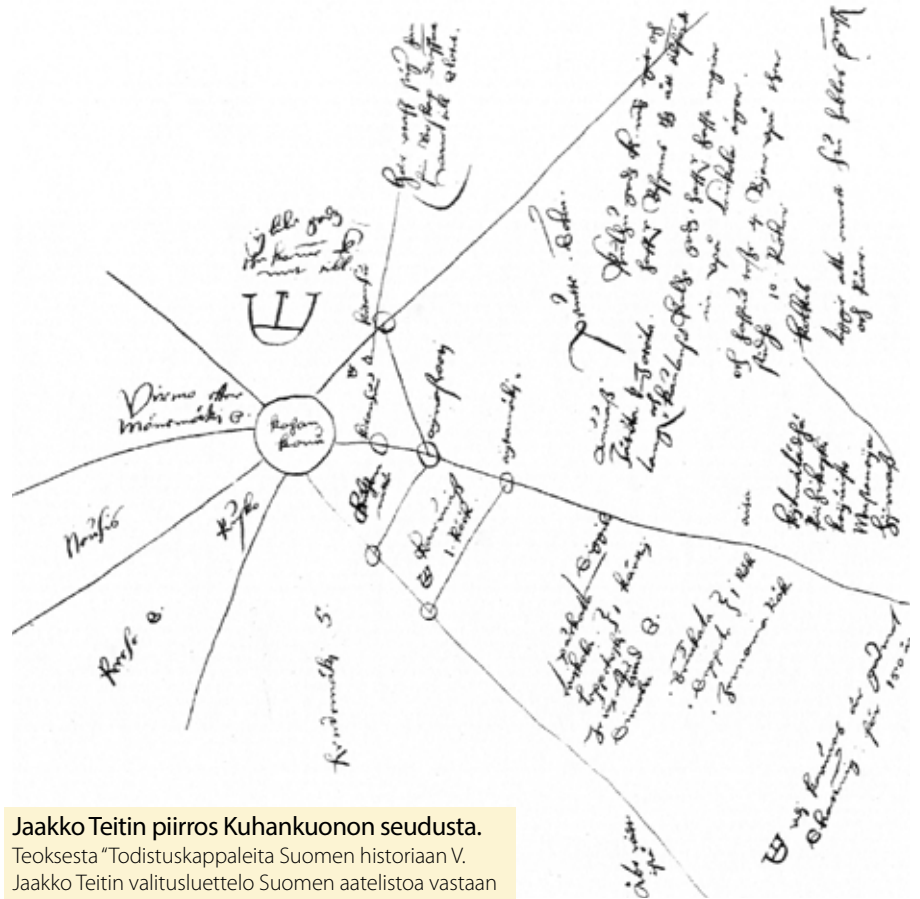
Kuhankuonon rajakivi nykypäivänä. Kuva: Ulla Moilanen.

maalohkoista. Keskellä siinä on suuri rengas selitystekstinään *Kohan Konu*. Siitä Kuhankuonosta lähtevät säteittäin lohkot, joiden on merkitty kuuluvan Pöytyän pitäjälle, lietolaisille, Röntämäen pitäjälle, raisiolaisille, Nousiaisille, mynämäkeläisille ja Yläneenkartanolle. Raisio on mukana, koska Rusko kuului siihen jostakin 1500-luvun puolivälistä saakka. Maskulle Teitti ei merkinnyt lohkoa. Vähän Teitin kartoituksen jälkeen pöytyäläinen Tuomas Sankari sai vuonna 1558 käräjillä sakkoa Kuhankuonon rajamerkin pois heittämisestä.

AINAKIN MYNÄMÄKELÄISTEN ja nousiaislaisten välillä oli 1600-luvun alussa erimielisyyttä Kuhankuonon paikasta. Nousiaisten kirkkoherra Melchior Kennitius ja kolme muuta katselmusmiestä ilmoittivat 16.10.1606, että olivat tarkastaneet Mynämäen ja Nousiaisten pitäjien välistä rajaa. Heidän laatimansa tarkastusasiakirja on Kansallisarkistossa.

Vuonna 1606 Kennitiukselle näytetty Kuhankuonon rajamerkki oli nelikulmainen kivi, yhden sylen (*n. 1,8 m*) pituinen ja levyinen. Se rajakivi oli ollut kolmen aluskiven varassa, mutta se oli suistettu niiden päältä alas. Kiveä oli hakattu ja korvennettu. Rajamerkissä kerrottiin "ennen olleen valettu kuparilla seitsemän juovaa kivessä, niin kuin seitsemän pitäjän rajat siinä yhtyvät." Mynämäkeläisten ilmoitettiin väittäneen, että heidän pitäjänsä raja suuntautuisi tarkastetun Kuhankuonon ohitse. Kennitiuksen paperista eivät rajojen sijainnit tarkoin selviä; siinä ei ole kovinkaan tarkkoja karttaluonnoksia. Kennitiukselle näytetyt *Lytarin Kangareen* ja *Kohankuonon* rajapaikat kuitenkin olivat toisiinsa nähden eri puolilla Savojärveä.

TÄNÄ PÄIVÄNÄ ei seitsemän pitäjän rajamerkin luota voi löytää sylen pituista ja levyistä irtokiveä. Niinpä on paikallaan pohtia, onko sellainen rikottu tai kuljetettu pois. Luultavimmin kuitenkin sylen läpimittainen kivi on jäänyt Kuhankuonon vanhalle paikalle, joka on jossakin toisaalla. Vanhan, 1800-luvulla tallennetun, kertomuk-

Jaakko Teitin piirros Kuhankuonon seudusta.
Teoksesta "Todistuskappaleita Suomen historiaan V.
Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistoa vastaan
1555–1556".

sen mukaan Kuhankuonon vanha rajamerkki olisi haudattu maahan.

RAJA VUOSINA 1693-1695

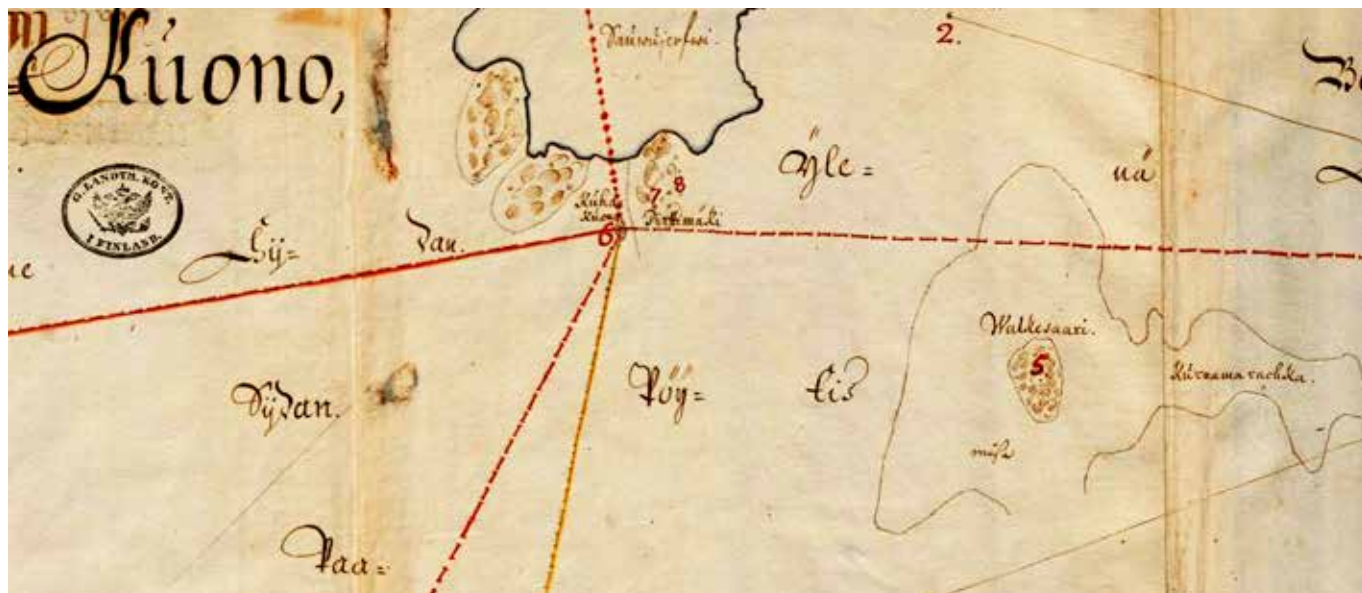
KUHANKUONON SEUTUJEN rajoja koskevat kiistat laantuivat ehkä Kennitiuksen tarkastuksen jälkeen joksikin aikaa. Ne kuitenkin tulivat jälleen esille 1600-luvun lopulla, kun Maskun ja Nousiaisten välisen rajan suuntaa ryhdyttiin tarkastamaan.

Kesällä 1692 pidetyssä kihlakunnankatselmuksessa merkittiin muistiin kuulopuheita, joiden sanottiin olleen liikkeellä Maskussa ja Nousiaisissa ja muuallakin. Oli kerrottu totena, että Kuhankuono on metsäsaarekkeessa keskellä upottavaa suota. Nevaa oli sanottu niin märeksi, ettei kukaan päässyt Kuhankuonolle kesäkuivalla[kaan] kuivin jaloin. Tarkoitettua metsäsaarekkeen kaikilla puolilla sanottiin olevan kahdeksasosapeninkulman (*n. 1,3 km*) leveydeltä tasaista upottavaa suota, jota rikkoivat pienten järvien tapaiset silmäkkeet. Oli myös sanottu, että tukeva ihminen ei päässyt Kuhankuo-

nolle. Saarekkeessa kasvoi runsaasti metsää. Tarkastusasiakirjaan on myös merkitty hieman epäselvästi, että Kuhankuonon rajamerkin oli sanottu olevan kuin hiekalla peitetty palanut hiilimiilu.

KATSELMUSMIESTEN TEHTÄVÄ ei ollut helppo. Yhdeltä mäeltä he löysivät hiekan päältä kiven kappaleita. Se mäki vastasi tarkastuksessa nähdystä maastonkohdista parhaiten heidän käsitystään Kuhankuonon sijaintipaikasta. Mäki oli neljännespeninkulman (*2,7 km*) verran Savojärvestä itään. Suunnitelmaksi tuli rakentaa sinne laastilla muuraten nelikulmainen kivipyykki.

Pyykin paikkaa ei voitu päättää kuulematta muiden pitäjien edustajia. Kuhankuonon paikkaa selvitettiin 23.8.1693 Vahdon Parikkalassa pidetyillä välikäräjillä. Asiaan liittyvistä pitäjistä oli edustajia näillä käräjillä. Kuhankuonon sijainnista esitettiin aluksi useita erilaisia väitteitä. Kuitenkin pitäjien rajaristeys määrättiin Savojärven itäpuolelle suosaarekkeeseen. Kirjallisuudessa tästä Kuhankuonon

Ote Kuhankuonon kiisteltyä rajaa esittävältä Magnus Bergmanin kartalta vuodelta 1695. Pohjoinen on tässä oikealle yläviistoon. Kartan selitysosassa ilmoitetaan mm.: "Kihlakunnan katselmusmiehet, jotka ovat olleet täällä ennen, ovat asettaneet Kuhankuonon suurelle suolle Walksaren saarelle ja kalliomäelle, joka voidaan nähdä N:olla 5. Nyt Laamanninkatselmuksessa Raja tehtiin

Pirttimäen sivulle N:oon 6 pienelle kallionnokalle, jota nyt nimitetään Kuhankuonoksi."

Kuvalähde: Kansallisarkisto: Digitaaliarkisto: Maanmittaushallitus > Maanmittaushallituksen uudistusarkisto > Aura > Koko kunta: Rajankäynti seitsemän pitäjän yhteisen rajapyykin (Kuhankuono) kohdalla 1695: <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=10382419>

paikasta on kirjoittanut ainakin Aulis Oja Maskun historiassa.

Välikäräjillä kaikki hyväksyivät päätöksen, paitsi Yläneenkartanoa valtakirjalla edustanut Lars Klöf. Käsittely jatkui laamanninoikeudessa. Siihen liittyi kesällä 1695 tehty rajojen katselmus, jossa Savojärven seudusta tehtiin mittatarkka kartta. Siihen on merkitty myös se suon keskellä oleva saareke, mikä oli vahvistettu Vahdon välikäräjillä Kuhankuonon paikaksi. Selviää, että suo on Valkiaissaarenrahka ja saareke sama, joka on nykyisillä kartoilla nimellä Valkiaissaari. (*Suunnitteen sijainnissa: 6743400, 252100.*) Valkiaissaaren ei ehkä ehditty muuraamaan rajamerkkiä.

KUHANKUONON NYKYISELLE paikalle asetettiin rajamerkki kesällä 1695. Laamanninoikeus määräsi 12.10.1695 pitäjien rajaristeyksen siihen. Määräyksen mahdollisia perusteluja ei valitettavasti voida tarkastella tässä, koska laamanninoikeuden pöytäkirjoja vuodelta 1695 ei ole tähän löytynyt. On tietävästi mahdollista, että siinä pienessä nevan saarekkeessa, jossa Kuhankuono nyt on, ei ollut ennen vuotta 1695 rajamerkkiä. Todennäköisesti vuoden 1695 rajankävijöiden saatavilla oli tie-

to vanhasta sylen läpimittaisesta rajapaadesta kuparivaloksineen. Asiakirja, jossa siitä oli kerrottu, oli ollut tarkasteluissa esillä muutamaa vuotta aiemmin selvittelyjen alkaessa.

KUHANKUONOLLE RAJAMERKIKSI tehtiin tavanomainen viidenkivenraja. Siihen asetettiin 2½ kyynärän korkuinen terävähuippuinen keskuskivi, joka oli kolmisivuinen ja viisi korttelia leveä kaikilta sivuiltaan. Nykyisin sen ympärillä olevan muuratun kehyksen on tehnyt Rotary-yhdistys 1960-luvulla sahanomistaja Konrad Lehtisen johdolla.

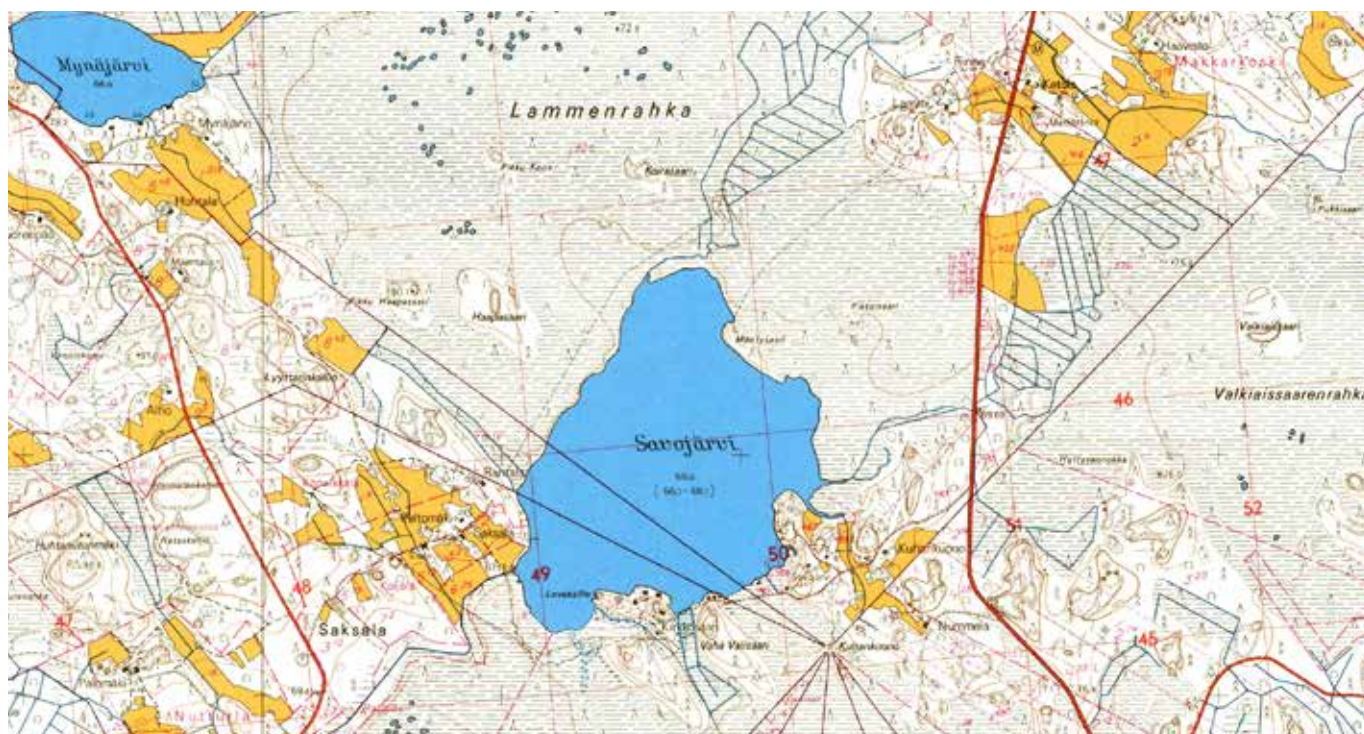
Paikallishistorioitsija Gregorius A. Hallenius kirjoitti vuosina 1738 ja 1741 ilmestyneessä Mynämäen kuvauksessaan Kuhankuonostakin. Hänen tietonsa Kuhankuonosta olivat jo julkaistaessa vanhentuneita. Hänen kuvauksensa merkin sijaintipaikasta ei vastaa vuoden 1695 karttaa. Halleniuksen mukaan Kuhankuono oli mäen huipulla. Hän oli saanut ehkä sellaisen tiedon jostakin tuntemattomasta vanhasta lähteestä. Hän myös väitti, että mäellä olisi suurehkossa kivessä kuparilaatta, jossa seitsemän kaiverrettua juovaa ilmaisisivat paikalta lähteviä rajalinjoja.

HUOMAUTUKSIA ENTISESTÄ RAJAPIIKASTA

VAIKKA LAAMANNINOIKEUS oli antanut päätöksen Kuhankuonon paikasta syksyllä 1695, siitä poikkeavia käsityksiä Kuhankuonon sijainnista tuli esille myöhemminkin. Nousiaislaiset vetosivat keväällä 1770 pitäjänrajaa tarkastettaessa vuoden 1692 päätökseen, jonka mukaan Kuhankuono olisi itään Savojärvestä. Vuonna 1773 Mynämäen pitäjänrajoja käytessä mynämäkeläiset ja nousiaislaiset vetosivat karttaotteisiin, joilla Kuhankuono sijaitisi koilliseen Savojärvestä. Ne otteet oli kuitenkin saatu 1600-luvun puolivälissä tehdyistä kartoista, jotka eivät perustuneet mittauksiin.

VUONNA 1774 oli rajankäynti Maarian yhteismaan piirirajoilla. Siinä mukana olleet Ruskon, Vahdon ja Raision edustajat eivät ensin tahtoneet hyväksyä esitettyä Kuhankuonon paikkaa. Kuhankuonon piti olla heistä idempänä. Heille kuitenkin luettiin asiasta annettu laamanninkäräjien tuomio.

Vielä vuonna 1884 kirjoitettiin, että ainakin Mynämäellä oli vielä joku, joka tuns vanhan Kuhankuonon sijaintipaikan (*Sanomia Turusta* 5.3.1884). Kerrottiin, että Kuhankuonoa siirrettäessä

Mynäjäjärven–Savojärven–Valkiaissaaren tienoot vuoden 1968 peruskarttalehdellä. Lyyttärinkallion ja Kuhankuonon vanhojen rajapaikkojen nimet ovat merkityt kartalle. Kuvalähde: <http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

Yläne oli voittanut aluetta ja Nousiainen hävinnyt. Silloin kerrottiin myös, että vanha rajamerkki olisi maahan kaivettuna. Aika ja mielikuvitus olivat kai parannelleet käsitystä merkin ulkoasusta. Pyykissä jopa sanottiin olleen kultakirjaimilla kirjoitettuja sanoja. Kukaties niin epätavallisessa tarinaihelmassa oli jokin hämartyntä muistuma Kuhankuonon rajakiveen joskus valetuista kuparijuovista.

KUHANKUONON NYKYISTÄ paikkaa tarkoittaen Aulis Oja on pohdiskellut, että Kuhankuono “lienee alunperin ollut” siinä (*Maarian hist.*). Kuitenkin myös puheet suomaaston kaikilta puolilta saartamasta metsäisestä mäestä Kuhankuonon paikkana ansaitsevat huomiota. Nykyinen Kuhankuono ei ole mäellä. Suoalue rajamerkin ympärillä ei ole joka suunnassa leveä.

Toisaalta mäkisijainti ympäröivine soineen ei saa vahvistusta Kennitiuksen paperista. Siinä ei ole kerrottu vaikeakulkuisesta suosta. Kennitiös ei ole liioin maininnut, että hänelle näytetty Kuhankuono olisi ollut mäellä. Sitä vastoin hän on maininnut läheisen Lytarin Kangareen rajamerkin olleen korkealla harjulla.

Hans Hansson piirsi 1650-luvun puolivälissä Maskun ja Piikkiön kihlakuntien kartalleen Kuhankuonon kauaksi Savojärvestä. Tässä otteessa Kuhankuono näkyy kolmen rajan yhtymäkohtana kuvan oikealla laidalla. Johtuuko Mynäjäjärvelle piirretty erikoinen muoto sen ja Särkijärven sekoittamisesta, kuten on otaksuttu? Alueella on

lähekkäin metsäalueiden toisistaan erottamina Savojarvi, Mynäjäjärvi ja Särkijärvi, joiden kanssa ei ole suuria eroja.

Kuvalähde: Kansallisarkisto: Digitaaliarkisto: Maanmittauslaitos > Maanmittauslaitoksen kartat > Alue- ja rajakartat > Charta på Masko och Piickie Häraders belägne i Åbo Län. (MH MH 6/- -): <http://digi.narc.fi/digi/view:ka?kuid=22013147>

Myöhäisrautakautisia löytöjä Mynämäen Vallaisten Linnavuorelta

Janne Rantanen

Vallaisten kylässä Mynämällä kohoaa Linnavuoriniminen moreenirinteen kalliokukkula. Se sijaitsee keskellä peltoaukeita sen itäpuolelta virtaavan Mynäjoen ja länsipuolelta virtaavan Laajoen välissä. Linnavuori jää Mynämäen kirkonkylän ja Mynälahden väliin kuin toimien luontaisena porttivahtina Mynäjoen laaksossa.

Kirkonkylän ympäristössä sijaitsee tunnettu rautakautisten kalmistojen ja asuinpaikkojen keskittymä, ja Vallaisten Linnavuortakin on nimensä ja sijaintinsa perusteella arveltu muinaiseksi puolustuspaikaksi (*Appelgren 1891:49–50; Mäntylä 1959:34; Brusila 1998*). Se on suojeltu kiinteänä muinaisjäänneksenä. Vuorelta tai sen tuntumasta ei kuitenkaan ennen vuotta 2014 ollut löytynyt esi- tai varhaishistoriallisesta ihmistoiminnasta kertovia esinelöytöjä tai puolustusvarustusten jäännöksiä.

Elokuussa 2014 tämän artikkelin kirjoittaja löysi Linnavuoren koillirinteessä sijaitsevalta tasanteelta rautakautisten saviastioiden paloja ja rautakuonaa.

Tasanteella oli kaadettu metsää ja kaivettu maata auki maaperän luonteen selvittämiseksi useissa kohdissa. Kaivaminen oli nostanut maan pinnalle moreenin lisäksi Linnavuoren ensimmäiset rautakautiset löydöt¹. Kirjoittaja ja maakunta-arkeologi Kaisa Lehtonen Turun Museokeskuksesta suorittivat paikalla arkeologisen tarkastuksen vielä saman kuun aikana.

Tarkastuksessa tasanteelta löytyi lisää saviastioiden paloja ja rautakuonaa, mutta myös palanutta savea ja palaneiden luiden siruja. Minkäänlaisten rakenteiden jäännöksiä ei Linnavuorella

kuitenkaan havaittu, osin ehkä peittävän kasvillisuuden vuoksi. Linnavuori on muilta paitsi itäpuolelta jyrkänteinen. Vaikeakulkuisessa itä- ja koillirinteessä on runsaasti lohkaraita, jotka kuitenkin vaikuttavat muodostavan luontaisen louhikon (*Rantanen 2014*).

Löytyneet saviastianpalat vaikuttavat lähinnä rautakautisilta monen palan muistuttaessa niin kutsuttua rautakauden karkeaa käyttökeramiikkaa. Eräs löytyneistä paloista on koristeltu nuorapainantein ja siksak-viivoin. Samanlaista keramiikkaa on löytynyt Liedon Vanhalinnan linnavuorelta (*Luoto 1984:120, 232; tyyppi VGC*).

Tarkemman ajoituksen koristelu-tyylille tarjoaa Andres Tvauri, joka mainitsee Pohjois-Virolta löytyneen nuorapainantein ja siksak-viivoin koristellun saviastian. Astian sisältä löytyneiden kolikoiden nojalla astia on ajo-

¹ Löydöt luettelointiin Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kokoelmiin päänumerolla TYA 905.

tettu terminus post quem -ajoituksella vuoden 965 jälkeiseen aikaan (Tvauri 2005:107, 181).

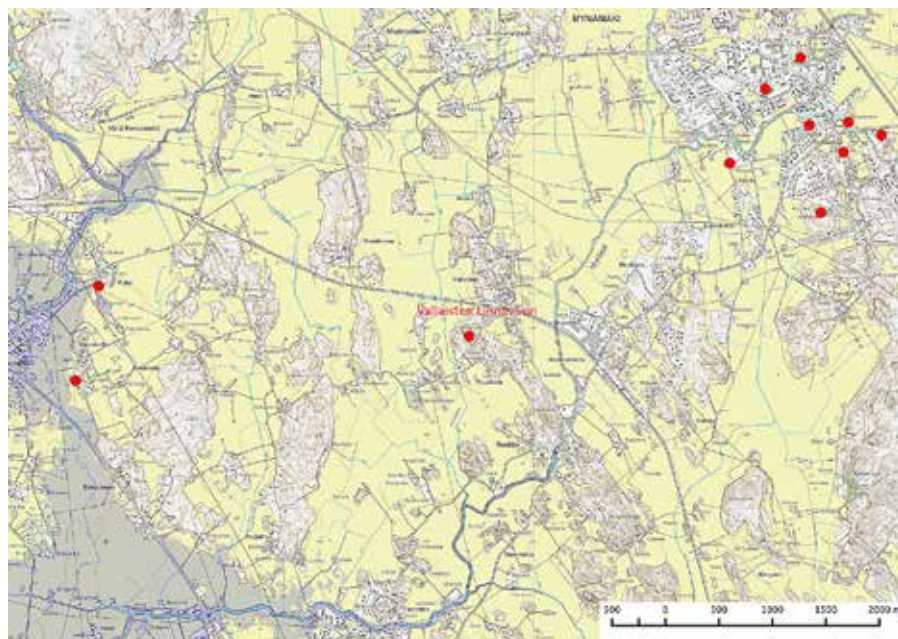
Vaikka ajoitus on vain suhteellinen, ja astia voi tosiasiaa olla vuotta 965 vanhempikin, on uskottavaa, että se ja Vallaisten linnavuoren samalla lailla koristeltu saviastianpala ovat viikinkiajalta tai myöhäisintään varhaiselta ristiretkialta. Nuorapainanteella koristeltujen astioiden käyttö näyttää nimittäin lakkaavan Lounais-Suomessa 1000-luvulla (esim. Luoto 1984:120).

Vallaisten Linnavuoren rikkoutuneesta maanpinnasta löytynyt rautakuona osoittaa paikalla harjoitetun joko raudan valmistusta tai sen työstöä. Tarkastuksessa löytynyt suuri kuonakakku voisi viitata raudanvalmistukseen. Monilta linnavuorilta on löytynyt rautakuonaa, minkä perusteella voidaan raudanvalmistusta tai pajatoimintaa pitää yhtenä muinaislinnojen käytön muodoista (esim. Luoto 1984:134, 154–157; Taavitsainen 1990:197–198).

Löydöiltään ja topografialtaan Vallaisten Linnavuori muistuttaa paljon Piikkiön (nyk. Kaarinan) Huttalan Linnavuorta, jonka rinteeltä on niin ikään löytynyt rautakuonaa ja nuorapainanteella koristeltua myöhäisrautakautista keramiikkaa (Luoto 1984:156). Vallaisten Linnavuorelta löytynyt palanut savi liittyy kenties niin ikään raudanvalmistukseen tai -työstöön. Koska rautakautinen keramiikka ja rautakuona löytyivät samoista kohdista, on syytä pitää niitä alkuperältään samanaikaisina. Muuhun viittaavia havaintoja ei vuoden 2014 tarkastuksessa tehty.

Mitä uusista löydöistä voi päätellä? Oliko Linnavuori myöhäisrautakaudella nimensä veroinen paikka, varsinaisen linnavuori?

Topografialtaan ja sijainniltaan se sopii erittäin hyvin muinaislinnaksi. Se on näkyvällä paikalla Mynäjokilaaksossa ja olisi toiminut hyvänä vartiopaikkana, josta valvoa kulkua Mynälahdelta sisämaahan. Vastaavia jokilaaksoja hallitsevia linnavuoria tunnetaan pelkästään Varsinais-Suomesta useita, muun muassa Liedon Vanha-

Linnavuoren sijainti Mynäjokilaaksossa. Punaiset pisteet osoittavat tunnettuja rautakautisia muinaisjäännöksiä. Harmaansininen väritys osoittaa merenpinnan korkeutta 1000-luvulla 5 metriä nykyisen merenpinnan yläpuolella (rannansiirtymiskäyrästä ks. Eronen et al. 2001: 28, fig. 7). Pohjakartta Maanmittauslaitoksen. Janne Rantanen 2016.

linna, Paimion Nakolinna ja Halikon (nyk. Salon) Rikalan Linnavuori.

Itse Linnavuori-nimi houkuttelee uskomaan, että paikka on tiedetty vanhaksi puolustuspaikaksi, linnaksi. Paikkaan liittyy myös erilaisia paikallistarinoita, esimerkiksi perimätieto vuorella olevasta rautarenkaasta, johon laivat olisi muinoin kiinnitetty (Mäntylä 1959:34).

Vuoden 2014 arkeologiset löydöt osoittavat ainakin vuoren koillisrinteen tasannetta käytetyn myöhäisrautakaudella. Löytyneet saviastioiden palat ja palaneen luun sirut indikoivat pysyvämpää käyttöä kuin pelkkää satunnaista raudanpelkistämistä paikalla. Linnavuorella ei kuitenkaan toistaiseksi ole havaittu selviä puolustusvarustusten jäännöksiä. Täysin varmana puolustuspaikkana, muinaislinnana, sitä ei siis voi vielä pitää, vaikka paikan puolustukselliseen merkityseen viittaa moni seikka.

Muinaisjäännöksen tarkemman luonteen määrittämiseksi olisi Linnavuorella syytä toteuttaa tarkkuusinventointi ja arkeologiset koekaivaukset.

Myös laajemman teemainventoinnin suorittaminen alueella olisi tarpeen. Mynämäen kirkonkylän ja Mynälahden välissä Mynäjokilaaksossa on luultavasti useita toistaiseksi tuntemattomia rautakautisia asuinpaikkoja ja kalmistoja.

Lähteet

- Appelgren, Hjalmar 1891. Suomen muinaislinnat. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XII.
- Brusila, Heljä 1998. Mynämäki Linnavuori. Tarkastuskertomus Museoviraston arkeologisessa keskusarkistossa.
- Eronen, Matti et al. 2001. Rates of Holocene isostatic uplift and relative sea-level lowering of the Baltic in SW Finland based on studies of isolation contacts. Boreas, Vol. 30, s. 17–30. Oslo.
- Luoto, Jukka 1984. Liedon Vanhanlinnan mäkilinna. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 87.
- Mäntylä, Ilkka 1959. Kertomus Mynämäen pitäjän kiinteiden muinaisjäännösten inventoinnista. Inventointikertomus Museoviraston arkeologisessa keskusarkistossa.
- Rantanen, Janne 2014. Mynämäki, Vallainen, Linnavuori. Tarkastuskertomus Turun yliopiston arkeologian topografisessa arkistossa.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1990. Ancient hillforts of Finland. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 94.
- Tvauri, Andres 2005. Eesti hilisrauaaja savinõud. Muinasaja teadus 16

Taulukko 1 Puutarhakasvien lista

<i>Allium schoenoprasum</i>	ruoholaukka
<i>Anchusa officinalis</i>	rohtorasti
<i>Anthemis tinctoria</i>	keltasauramo
<i>Aquilegia vulgaris</i>	lehtoakileija
<i>Armoracia rusticana</i>	piparjuuri
<i>Bellis perennis</i>	kaunokainen
<i>Bryonia alba</i>	mustakoiranköynnös
<i>Calystegia sepium</i>	karhunköynnös
<i>Campanula rapunculoides</i>	vuohenkello
<i>Caragana arborescens</i>	siperianhernepensas
<i>Carum carvi</i>	kumina
<i>Centaurea montana</i>	vuorikaunokki
<i>Chelidonium majus</i>	keltamo
<i>Cornus alba</i>	idänkanukka
<i>Corydalis glauca/ Capnoides sempervirens</i>	amerikankiurunkannus
<i>Corydalis nobilis</i>	jalokiurunkannus
<i>Corydalis solida</i>	pystykiurunkannus
<i>Dianthus deltoides</i>	ketoneilikka
<i>Echium vulgare</i>	neidonkieli
<i>Fragaria moscata/muricata</i>	ukkomansikka
<i>Geranium pratense</i>	kyläkurjenpolvi
<i>Humulus lupulus</i>	humala
<i>Hyoscyamus niger</i>	hullukaali
<i>Juniperus communis</i>	kataja
<i>Leonurus cardiaca ssp. vulgaris</i>	(lännen)nukula
<i>Levisticum officinale</i>	liperi
<i>Lilium martagon</i>	varjolilja
<i>Lonicera tatarica</i>	rusokuusama
<i>Lupinus polyphyllus</i>	komealupiini
<i>Lythrum salicaria</i>	rantakukka
<i>Malus domestica</i>	tarhaomenapuu
<i>Malva moschata</i>	myskimalva
<i>Matricaria recutita</i>	kamomillasaunio
<i>Mentha arvensis</i>	rantaminttu
<i>Mentha x gentilis var hirtella</i>	jalominttu
<i>Myosotis silvatica/sylvatica</i>	puistolemmikki
<i>Nepeta cataria</i>	aitokissanminttu
<i>Papaver somniferum</i>	oopiumnikko
<i>Parthenocissus sp.</i>	villiviini
<i>Pastinaca sativa</i>	palsternakka
<i>Primula veris</i>	kevätesikko
<i>Prunus cerasus</i>	hapankirsikka
<i>Reynoutria sachalinensis</i>	jättitatar
<i>Ribes alpinum</i>	taikinamarja
<i>Ribes nigrum</i>	mustaherukka
<i>Ribes rubrum</i>	lännenpunaherukka
<i>Ribes uvap. crista</i>	karviainen
<i>Rosa acicularis</i>	karjalanruusu
<i>Rosa dumalis</i>	orjanruusu
<i>Rosa glauca</i>	punalehtiruusu
<i>Rosa pimpinellifolia</i>	juhannusruusu
<i>Rosa rugosa</i>	kurtitulehtiruusu
<i>Rubus idaeus</i>	vadelma
<i>Sambucus racemosa</i>	terttuselja
<i>Saponaria officinalis</i>	rohtosuopayrtti
<i>Scilla sibirica</i>	idänsinililja
<i>Sedum aizoon</i>	siperianmaksaruoho
<i>Senecio jacobaea</i>	jaakonvillakko
<i>Sinapis alba</i>	keltasinappi
<i>Solanum dulcamara</i>	punakoiso
<i>Solanum lycopersicum/Lycopersicon esculentum</i>	tomaatti
<i>Solanum nigrum</i>	mustakoiso
<i>Sorbaria sorbifolia</i>	viitapihlaja-angervo
<i>Spiraea alba</i>	valkopajuangervo
<i>Spiraea x rosalba</i>	mökinangervo
<i>Stellaria holostea</i>	kevättähtimö
<i>Symphutum officinale</i>	rohtoraunioyrtti
<i>Syringa vulgaris</i>	pihasyreeni
<i>Urtica urens</i>	rautanokkonen
<i>Verbascum nigrum</i>	tummatulikukka
<i>Verbascum thapsus</i>	ukontulikukka
<i>Viburnum opulus</i>	koiranheisi

Loviisan vanhojen puutarhakasvien jäljillä

Riikka Mustonen

Artikkeli perustuu valmistumassa olevaan opinnäytetyöhön Helsingin yliopiston kasvintuotantotieteiden oppiaineeseen. Tavoitteena on selvittää Loviisan vanhojen puutarhakasvien historiaa kaupungin alueelta tehtyjen kasvi-inventointien avulla.

Päälähteenä on Anneli Saarisalo-Tauberin vuonna 1963 tekemä väitöskirja, jossa hän selvittää Porvoon, Loviisan ja Haminan kaupunkien kasvistoa yhteydessä niiden asutushistoriaan. Väitöskirjan liitteenä on taulukko Saarisalo-Tauberin oman inventoinnin ja useamman aikaisemman inventoinnin (Arrhenius, Björkstén, Öhrnberg, Saelan, Sucksdorff, Silkkilä, Klingstedt) yhteydessä havaituista kasveista (Saarisalo-Tauber 1963:156). Tähän taulukkoon lisättiin tiedot Kimmo Seppäsen vuonna 1996 ja Risto Hamarin vuonna 2006 Loviisan linnoitusalueilla tehtyjen kasvi-inventointien tuloksista. Listaataan saatiin yhteensä 426 kasvihavaintoa. Kasviliistasta pyrittiin selvittämään kasvaako kaupungin alueella yhä varhaisia puutarhakasveja.

Mikä on puutarhakasvi?

Varhaisimmat puutarhakasvit olivat yleensä hyötykasveja. Aikaisempina vuosisatoina hyötykasveina on kuitenkin käytetty myös lukuisia luonnonkasveja tai nykyään rikkaruohona pidettyjä kasveja. Luonnossa kasvavia rohtokasveja on voitu siirtää kasvamaan omaan puutarhaan. Ruotsalaisissa tutkimuk-

sisä on epäilty, että nykyisin ikävinä rikkakasveina pidettyjä **jauhosavikkaa** *Chenopodium album* ja **pihatäh-timöä** *Stellaria media* olisi kasvatettu varhaisilla kaalimailla (Larsson 2014:82). Jauhosavikka on ollut ravintokasvi jo esihistoriallisella ajalla, ja sen siemeniä tunnetaan myös Suomen kivilautisilta asuinpaikoilta (Vanhanen, Pesonen 2015).

ALKUPERÄISESTÄ inventointien perusteella kootusta kasvilistasta erotettiin puutarhakasvit omaksi listakseen (Taulukko 1). Ne Suomen luonnossa esiintyvät ja ihmisen mukana kulkeutuneet kasvit, joiden yleisestä puutarhaviljelystä ei ole todisteita, poistettiin. Rajanveto oli välillä vaikeaa ja siitä löytyisi varmasti vaihtoehtoisiaakin näkemyksiä. Luonnonkasveja siirretään usein koristeiksi puutarhoihin, esim. **valkovuokko** *Anemone nemorosa*, **hiirenporras** *Athorium filix-femina*, **rentukka** *Caltha palustris* ja **kielo** *Convallaria majalis* (Kurtto 1995), mutta niitä ei ole huomioitu puutarhakasvien listassa. **Kataja** *Juniperus communis* on kuitenkin otettu listaan mukaan, koska sen rohdoskäyttö oli tärkeää jo keskiajalla. Listaani jäi 72 kasvia.

Keltamo

Puutarhaviljelyn alkua Suomessa

Perinteisesti puutarhaviljelyn ajatellaan Suomessa alkaneen keskiajalla luostari- ja puutarhojen myötä. Luostarit perustettiin Naantaliin v. 1462, Turkuun v. 1249 ja Viipuriin v. 1393, mutta niissä viljellyistä kasveista on vain epävarmoja tietoja (Alanko ja Kahila 1994:10).

Naantalissa luostarialueen ja kirkko-maan kasvijäänteiden tutkimuksissa (makrofossiilianalyseissä) tunnistettuja viljelykasveja ovat **hamppu** *Cannabis sativa*, **humala** *Humulus lupulus*, **hullukaali** *Hyoscyamus niger*, **keltamo** *Chelidonium majus*, **omena** *Malus sp.* ja **herne** *Pisum sp.* (Lempiäinen 2011:145-146).

Ruotsissa omenapuita on kasvatettu Karin Viklundin (2014:22) mukaan jo 1100-luvulla. Viipurin linnanheraan kerrotaan kasvattaneen omenapuita Karjalankannaksella jo 1400-luvulla (Krannila, Paalo 2008:13).

Puutarha-arkeologia Suomessa ja Ruotsissa

Puutarha-arkeologisia kaivauksia on tehty Suomessa esim. Suomenlinnan Susisaarella Piperin puistossa ja Tullisaaren kartanonpuistossa (Luppi 2001:40-42). Kumpulan kartanon puutarhahistoriaa on selvitetty makrofossiilianalyysien avulla (Alanko, Oinonen, Schulman 2015). Makrofossiilianalyysijä tehdään yleisesti arkeologisiin kaivauksiin liittyen, mutta niihin liittyy harvoin puutarha-arkeologista kysymyksenasettelua. Naapurimaassamme Ruotsissa tällaisia tutkimuksia on tehty huomattavasti enemmän.

Varhaisimmat puutarhakasvit Ruotsissa ovat olleet pääosin hyötykasveja, vaikka muutamia ns. koristekasvejakin on tunnistettu. Vanhimmat puutarhakasvilöydöt ovat **tilli** *Anethum graveolens*, **ooppiumunikko** *Papaver somniferum* ja **hullukaali**. **Sipulia** *Allium cepa* tiedetään kirjallisten lähteiden mukaan viljellyn 300-luvulta lähtien.

Viikinkiaikaisista kauppapaikoista Helebystä, Staraja Ladogasta ja Oldenburgista on löydetty **persiljaa** *Petroselinum crispum*, **korianteria** *Coriandrum sativum* ja **nukulaa** *Leonurus cardiaca*. Muita jo rautakaudella viljeltyjä kasveja ovat esim. **kaali** *Brassica oleracea*, **humala**, **selleri** *Apium graveolens*, ja **kumina** *Carum carvi*. Vihannesten ja maustekasvien lukumäärä vain kasvaa siirryttäessä esihistorialliselta ajalta historialliselle ajalle (Heimdahl 2014a:8). Heimdahl (2014a:11) uskoo **mustahe-rukan** *Ribes nigrum* viljelyn olevan lähtöisin Ruotsista.

Loviisan historia

Loviisan alueella on ollut jonkin verran kivilautista asutusta, ja rautakaudelle sekä keskiajalle ajoittuvia kohteita on löytynyt viime vuosina yhä enemmän (Muinaisjäännösrekisteri 2016).

Loviisan kaupunki perustettiin vuonna 1745. Kaupungin ensimmäinen nimi Degerby korvattiin kuninkatar Loviisan nimellä vuonna 1752. Loviisanjoen suulle, noin kymmenen kilometriä Loviisasta etelään, aloitettiin Svartholman merilinnoituksen rakentaminen vuonna 1748. Tulitaistelu siellä käytiin vuosien 1808-09 sodan aikana. Merilinnoitukseen perustettiin venäläinen varuskunta, jonka englantilaiset tuhosivat vuonna 1855. Svartholman alueelle tehtiin sen asutusaikaan keittiöpuutarhoja (Siren 1995:8-16).

Loviisan kaupungin alueella yksi varhaisimmista kartoissa ja kirjallisissa lähteissä esiintyvistä koriste- ja hyötypuutarhoista on sijainnut vuonna 1755 rakennetun komendantintalon molemmin puolin. Linnakkeen von Schantz kulmauksessa kasvaa edelleen ns. Sotamarsalkan syreeni, jonka kerrotaan olevan sotamarsalkka Ehrensvärдин tuoma. 1700-luvulla kaupungin keskustassa oli kaupunginpuutarha ja tupakkapello sekä yksittäisiä ryytitarhoja (Siren 1995:16,44).

Kasvilistan analysointia

Kaikkia kasvilistan kasveja ei voida käydä tässä läpi, mutta nostan listalta esiin muutamia varhain käytössä olleita kasveja. Listalla ovat myös Naantalin luostarin tutkimuksissa löydetty humala, hullukaali, keltamo ja omenapuu. Varhaisimmat hullukaalin siemenet Suomessa on löydetty viikinkiaikaisen Rapolan linnavuoren viereisestä muinaispellosta (Lempiäinen 1991). Keltamon kerrotaan auttavan ihosairauksiin. Sitä esiintyy edelleen Naantalin luostarikirkon seinustalla ja Lempiäinen (2011) arvelee kasvin olevan peräisin luostarin yrttitarhasta.

Varhaisten omenapuiden ja nykyisin viljeltyjen lajikkeiden väliin mahtuu pitkä historia. Ulkomaiset lajikkeet palettuivat pakkasissa, jolloin ▶

Punakoiso

kehitettiin kotimaisia kestävämpiä lajikkeita. Näistäkin suurin osa tuhoutui vuosien 1939–42 pakkasissa (Kranila, Paalo 2008: 17).

RUOTSALAISSA tutkimuksissa mainituista varhaisista kasveista listalla ovat oopiumunikko, nukula, kumina ja mustaherukka. Heimdahl mainitsee myös **musta- ja punakoisoa** *Solanum nigrum*, *S. dulcamara* kasvatetun 1600-luvun lopulla apteekkarin ryytimaalla ruotsalaisessa tutkimuskohteessa, vaikka molempia kasvaa myös luonnossa. Samalla ryytimaalla on kasvatettu myös mm. **keltasinappia** *Sinapis alba* ja **palsternakkaa** *Pastinaca sativa* (Heimdahl 2014b:121). Kaikki edellä mainitut kasvit ovat Loviisan puutarhakasvien listalla.

NAANTALIN luostarin kuuluisassa yrttikirjassa mainittuja kasveja löytyy listasta useita: kataja, **nokkonen** tai **rautanokkonen** *Urtica dioica/urens*, **koiruoho** *Artemisia absinthium*, **kamomillasauvio** *Matricaria recutita* ja **piparjuuri** *Armoracia rusticana*. Yrttikirjassa on myös mainittu **pukinjuuri** *Pimpinella saxifraga* (tai mahdollisesti **anis**, *Pimpinella anisum*) ja Lempiäisen mukaan sitä on voitu kasvattaa luostarissa tai sitä on kasvanut luonnonvaraisena. (Lempiäinen 2011, Erkamo 1944). Koska varmuutta pukinjuuren viljelystä ei vielä ole, sitä ei ole jätetty puutarhakasvien listalle. **Tummatulikukka** ja **ukontulikukka** *Verbascum nigrum* ja *V. thapsus* ovat samoin luonnonkasveja, joita on Lempiäisen (2011:150) mukaan voitu kasvattaa luostarin hyötytarhassa.

Terttuseljan *Sambucus racemosa* jään-teitä on tunnustettu jo viikinkiajalle ajoittuvan Hämeenlinnan Varikko-niemen arkeologisissa tutkimuksissa. Se on ollut yleinen pensas Etelä-Suomessa 1400- ja 1500-luvulta lähtien. (Lempiäinen 1992:37).

Hamppua ei ole Loviisan inventoinneissa havaittu, vaikka voisi kuvitella sen olleen satamakaupungissa tärkeä kuitukasvi (kts. Lempiäinen 2011:145). Hampun ja pellavan *Linum usitatissimum* viljely Loviisassa oli kuitenkin pienimuotoista, ja ne olivatkin merkittäviä tuontituotteita (Siren 1995:30). **Tupakkaa** *Nicotiana sp.* ei myöskään löytynyt inventoinneissa, vaikka sitä tiedetään viljellyn Loviisassa.

KASVI-INVENTOINTIEN ongelma lähteenä tällaisessa tutkimuksessa on se, että havaittujen kasvien käyttöönottoa ei voida ajoittaa. Myös viljeltyjen ja luonnossa kasvavien kasvien ryhmittely voi olla tulkinnallista. Yksittäisen kasvin puuttumisesta inventointiaineistosta ei voida tehdä päätelmää, ettei sitä olisi viljelty. Vanhan kasvilajin selviytymiseen läpi vuosisatojen vaikuttavat mm. kasvupaikan myöhemmät rakennusvaiheet, muu kasvillisuus ja kasvin selviytymisstrategiat. Lempiäisen tekemästä taulukosta, jossa verrataan Naantalissa tehtyjä kasvi-inventointeja ja makrofossiilianalyysjä voidaan päätellä, että kauan sitten käytössä olleita kasveja ei välttämättä tavoita inventoinnilla (Lempiäinen 2011:310–314). Makrofossiilianalysien käyttö kasvi-inventointien rinnalla antaisi luotettavampaa tietoa vanhoista puutarhakasveista.

Kamomillasauvio

Lähteet:

Inventoinnit

Hamari, R. 2006. Loviisan bastionalueen kasvisto. Selvitys Loviisan kaupungille.

Saarisalo-Taubert, A. 1963. Die Flora in ihrer Beziehung zur Siedlung und Siedlungsgeschichte in den südfinnischen Städten Porvoo, Loviisa und Hamina. (Väitöskirja)– Annales Botanici Societatis Zoologicae Botanicae Fennicae 'Vanamo' 35. N:o 1

Seppänen, K. 1996. Haminan, Kymminlinnan, Loviisan ja Svartholman linnoituskasvistoa. Inventointiluettelo, joka perustuu Kimmo Seppäsen inventointeihin v. 1989 – 1991. Mv/rho/Hamina 11.7.1996

Internet

Muinaisjäännöskirjasto 2016

Luettu 9.2.2016, http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx

Kirjallisuus

Alanko, P. & Kahila, P. 1994. Ukonhattu ja Ahkeraliisa. Perinteiset koriste- ja hyötykasvit. Keuruu.

Alanko, T., Oinonen, M. & Schulman, L. 2015. Plant remains from the early modern garden of the manor of Kumpula, Helsinki, Finland: an alternative sampling method for macrofossil analysis. Veget Hist Archaeobot (2015) 24:571–585

Erkamo, V. 1944. Vanhin Suomesta tunnettu lääketieteellinen kirjoitus. – Duodecim 60: 210–222

Heimdahl, J. 2014. När grönskans prakt till mull och stoft förtvinat. Forna tidens trädgårdar i Sverige studerade genom kvartärgeologi och arkeobotanik 1999 – 2012. – Teoksessa: Andréasson et al. (toim.) Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA): 3–15.

Heimdahl, J. 2014b. Arkeobotaniska spår av medicinalväxtodling och örtmedicinsk praktik i Sverige 1000–1700. – Teoksessa: Andréasson et al. (toim.) Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA): 111–126.

Hämet-Ahti, L. et al. 1986. Retkeilykasvio. Suomen Luonnon-suojelun Tuki. Helsinki.

Krannila, A. & Paalo, A. 2008. Omenapuu. Helsinki: Moreeni.

Kurtto, A. 1995. Suomen luonnonkasvit. Valitut palat.

Larsson, I. 2014. Medeltida källgårdar i skriftliga belägg. Teoksessa: Andréasson et al. (toim.) Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA): 75–88.

Lempiäinen, T. 1991. Past occurrence of *Hyoscyamus niger* L. (Solanaceae) in Finland according to the macrofossil finds. Annales Botanici Fennici. Vol 28: 261–272.

Lempiäinen, T. 1992. Early occurrence of *Sambucus racemosa* L. (Caprifoliaceae) in Finland. Annales Botanici Fennici. Vol 29: 35–39.

Lempiäinen, T. 2011. Naantalinvuostarin yrttitarhaa etsimässä – Kasvitutkimuksia keskiaikaisessa kaupungissa. Teoksessa: Uotila. (toim.) Naantalinvuostarin rannassa, 137–150.

Luppi, P. 2001. Puutarha-arkeologia Suomessa. Teoksessa: Häyrynen et al. (toim.) Hortus Fennicus. Suomen puutarhataide. Viherympäristöliitto ry. Helsinki: 40–43.

Siren, O. 1995. Loviisan kaupungin historia. 1745 – 1995. Loviisa.

Vanhaniemi, S. & Pesonen, P. 2015. Wild plant gathering in Stone Age Finland. Quaternary International, November 2015: 1–13.

Viklund, K. 2014. Arkeobotanik och trädgårdshistoria. Teoksessa: Andréasson et al. (toim.) Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA): 17–31.

Kaksikerran salaperäinen kiviaita

Keväällä 2015 Turun maakuntamuseon ystävien arkeologian jaostolaisia retkeili Kaksikerrassa Brinkhallin kartanon ympäristössä oppaanaan Markus Kivistö. Kartanon läheisyydessä kulkee yli 800 metriä vanhaa kiviaitaa. Aidan merkitystä ja rakentamisajankohtaa oli kiinnostavaa pohdita, vaikka varmoja vastauksia ei voida tietääkään.

Kuvat Jaana Airola

VALMISTAUDU PUNKKIKAUTEEN HIRVENSALON APTEEKIN TERVEYSPISTEESSÄ

Rokotus puutiaisaivokuumeen vastaan

49 € /rokotus

Sis. reseptin, rokoteaineen ja rokotuksen.

Täyden suojan saamiseen tarvitaan 3 rokotuskertaa

Hinta voimassa tällä ilmoituksella 23.06.2016 asti

Lisätiedot ja ajanvaraukset p. 02 2844 660

**APTEEKIN
TERVEYSPISTE**

APTEEKKI

Auttaa lähelläsi.

Hirvensalon
APTEEKKI

Moikoisten liikekeskus
Pitkäpellonkatu 2

20900 Turku

p. 02 2844 666

AVOINNA: MA-PE 9-20, LA 9-17

www.hirvensalonapteekki.fi

Arkeologin uudet haasteet

Kajoamatonta tutkimusta eli geofysikaaliset menetelmät arkeologisessa prospektoinnissa

Eva Gustavsson

Teknologian kehityksen myötä myös arkeologian alalla on herätty huomaamaan eri tieteenalojen käyttämien menetelmien hyödyt.

Kemiallisten ja biologisten menetelmien, kuten fosfori- tai siitepöly-analyysin, luodessa jo vankkaa jalsijaa arkeologisessa tutkimuksessa ei geofysiikan menetelmien potentiaalista vielä edes tiedetty.

Arkeologisessa tutkimuksessa on nousevia ja laskevia trendejä. Geofysikaalisten menetelmien käyttö tuntuu olevan uusi vallalla oleva trendi. Monissa maissa tämä on ollut olemassa jo hyvän tovin, mutta Suomessa se on vasta aloittamassa nousuaan.

Jos kajoamattomissa tutkimuksissa ei käytetä geofysikaalisia menetelmiä, olisi ainakin syytä harkita ja perustella niiden käyttämättömyys. Resursipula on ymmärrettävä, joskin valitettava syy, mutta ottakaa nyt edes se miinaharava mukaan!

Geofysikaalisten menetelmien niin kutsuttu ”kulta-aika” arkeologiassa prospektoinnissa alkoi 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen alkupuoliskolla. Sekä laitteiden että aineistojen tulkintaohjelmien ja menetelmien kehittyessä harppauksin saatiin parempia ja tarkempia tuloksia suuremmilta tutkimusalueilta lyhyemmässä ajassa. Samalla arkeologit perehtyivät aineistojen prosessointivaiheisiin ja tulkintamahdollisuuksiin. Prospektointia mullistavia tuloksia alettiin saada yhä enenevässä määrin.

Useissa maissa geofysikaalisten menetelmien käyttö arkeologisessa prospektoinnissa on jo itsestään selvää. Perusteellisen tutkimuksen teko vaatii jonkin geofysikaalisen menetelmän perusteltua käyttöä tai käyttämättä jättämistä.

Käyn tässä artikkelissa lyhyesti läpi viisi yleisintä arkeologiassa käytettyä geofysikaalista prospektointimenetelmää.

Geofysikaaliset menetelmät jaetaan aktiivisiin ja passiivisiin menetelmiin. Aktiivisissa menetelmissä laitteet lähettävät energiaa maahan ja mittaavat, miten energia reagoi maan pinnan alla tapahtuvien muutosten kanssa. Passiivisissa menetelmissä laitteet eivät lähetä mitään, vaan ne mittaavat maan magneettikentässä olevia pieniä eroja, jotka ovat syntyneet maan pinnan alle hautautuneista materiaaleista tai maannosmuutoksista.

Magnetometria

Magneettiset menetelmät, kuten magnetometria, ovat passiivisia menetelmiä. Magnetometreillä mitataan maan magneettikentässä tapahtuvia lyhytkestoisia häiriöitä.

Magnetometrilaitteita on olemassa useita erilaisia riippuen mitattavasta kontekstista. Esimerkiksi geologiassa käytetään ns. yhden sensorin magnetometrejä, jotka mittaavat maan magneettikentän kokonaisarvoa.

Näihin magnetometreihin voidaan lisätä toinen sensori korjaamaan maan magneettikentässä tapahtuvia päiväak-

tiivisia vaihteluita. Näitä kumpaakin magnetometrityyppiä voidaan soveltaa laajasti arkeologiseen tutkimukseen, tarkoituksesta riippuen.

Maavastusmittaus

Maavastusmittaus on aktiivinen menetelmä, jossa laite lähettää sähkövirtaa maahan ja mittaa lähettävän ja tallentavan laitteen välisiä jännitteiden eroja. Maavastusmittauksessa maahan työnnetään piikkejä, joiden kautta sähkövirta kulkee maahan sekä virtaa mittaavia elektrodeja.

Maavastusmittauksella voidaan kartoittaa merkittävä osa hautautuneesta ihmistoiminnasta. Erityisesti maavastusmittauksella on saatu hyviä tuloksia seinien, päällystettyjen lattioiden, rakennusmateriaalien, onkaloiden ja tuhkaa sisältävien rakenteiden kartoituksessa. Maannoksen kosteus ja mineraalirakenne kuivissa olosuhteissa voi vaikuttaa mittauksen onnistumiseen.

Alueen kartoittaminen maavastusmittauksella on hidasta ja tämä tuo etenkin laajojen alueiden kartoittamiseen omat haasteensa. Markkinoille onkin tullut pyörillä toimiva mittauslaite, joka nopeuttaa tutkimusta ja parantaa sen tarkkuutta.

EM-mittaus

EM-mittauksessa eli sähkömagneettisessa induktiomittauksessa energiaa lähetetään myös maahan, mutta toisin kuin maavastusmittauksessa, sähkömagneettinen kenttä indusoi- tuu maahan ja mittaus tehdään tämän

kentän vaikutuksesta maanalaisiin esiintymiin.

EM-mittauksessa lähettävä johdinkela aiheuttaa ajallisesti vaihtelevia magneettisia kenttiä ja vastaanottava johdinkela mittaa tästä aiheutuvia sähkömagneettisia reaktioita maassa. Lähettävän ja vastaanottavan johdinkelan välinen etäisyys ja niiden suunta määrittävät saatujen tulosten syvyyden ja tarkkuuden.

Menetelmän etuja arkeologisissa tutkimuksissa on sen nopeus, ja tietyissä olosuhteissa se voi antaa oleellista tietoa mm. rakennuksista, metalleista tai stratigrafisista vaihteluista. Menetelmän haasteena on tulosten tulkinnan monimutkaisuus. Kenties osittain tästä johtuen menetelmä ei ole lyönyt itseään vielä kunnolla läpi arkeologisessa prospektoinnissa.

Maatutkaluotaus

Maatutkaluotaus perustuu sähkömagnetismin periaatteisiin. Maatutkayksikkö synnyttää sähkömagneettisia pulsseja, tutka-aaltoja, jotka antenni lähettää maahan. Muutokset maan dielektrisissä eli sähköä johtamattomissa ominaisuuksissa synnyttävät heijasteita, jotka vastaanottava antenni tallentaa.

Arkeologiassa käytettyjen maatutkalaitteiden antennin tutka-aalto tunkeutuu muutaman metrin syvyyteen sopivassa maannoksessa. Mitä matalampi antennin taajuus, sen syvemmälle tutka-aalto tunkeutuu. Korkeampi taajuus taas antaa tarkempaa tietoa lähempänä maan pintaa olevista kohteista. Arkeologiassa yleisesti käytetyt antennitaajuudet vaihtelevat 100 MHz:n ja 900 MHz:n välillä.

Myös maatutkaluotauksen haasteena on tulosten tulkinnan monimutkaisuus. Tulosten visualisoinnin kehitys on kuitenkin parantanut niiden tulkinnallisuutta. Esimerkiksi ns. time-slice -tekniikan avulla pystytään tekemään kolmiulotteisia mallinnuksia tutkitusta alueesta.

Metallinilmaisoin

Metallinilmaisoin käyttää sähkömagneettista induktiota metallien havaitsemiseen. Samoin kuin

Maatutkaluotausta Senaatintorilla 2013. Kuvassa FM Eva Gustavsson ja Helsingin yliopistonlehtori Antti Lahelma. Kuvaaja: Sixten Gustavsson

maatutkaluotausmenetelmässä, matalampi taajuus tunkeutuu syvemmälle ja korkea taajuus matalammalle, mutta herkkyys pienemmille metallinkapaleille on herkempi.

Metallinilmaisoin on suurelle yleisölle varmasti tunnetuin geofysikaalinen prospektointimenetelmä. Metallinilmaisinharrastus on kasvanut kohisten ja arkeologit ovatkin tehneet enenevässä määrin yhteistyötä harrastajien kanssa. Merkittäviä arkeologisia löytöjä onkin tehty harrastajien ansiosta.

Arkeologeille metallinilmaisinharrastajat ovat sekä uhka että mahdollisuus. Toimivia käytäntöjä muinaismuistolain tuntemiseksi ja löydettyjen esineiden jatkotoimenpiteiksi haetaan ja tehdään. Valveutuneen harrastajan johdosta voidaan löytää paljon uusia ja mielenkiintoisia arkeologisia kohteita, mutta välinpitämättömän harrastajan käsissä nämä kohteet voivat tuhoutua ilman, että viranomainen saa siitä edes tietää.

Edut ja haasteet

Geofysikaalisten menetelmien ehdottomia etuja on, että ne mahdollistavat laajojen alueiden tutkimisen kajoamattomasti suhteellisen

nopeasti ja täsmällisesti. Niiden avulla voidaan selvittää mm. kohteen sijainti, laajuus, orientaatio ja levintä sekä myös mahdollisia muutoksia maankamarassa ja sen topografinen luonne.

Menetelmiä valittaessa on otettava huomioon mitä etsitään. Rakenteiden, tulisijojen, metallia sisältävien kohteiden tutkimiseen tai vaikka häiriöihin maan kerrostumissa on olemassa kunkin tarkoitukseen soveltuvat menetelmät. Esimerkiksi maatutka sopii paremmin tiettyjen rakenteiden, kuten seinien ja maan kerrostumien häiriöiden tutkimiseen. Tulisijojen tutkimiseen taas esimerkiksi magnetometri on sopivin menetelmä.

Menetelmää valittaessa on tärkeää tutustua mahdollisimman tarkasti myös tutkittavan alueen maastoon ja maaperän ominaisuuksiin. Eri menetelmissä esiin tulleiden anomalioiden, eli tuloksissa näkyvien ilmiöiden luonne on syytä tarkastaa koekuopin.

Kehottaisin geofysikaalisista menetelmistä kiinnostuneita tutustumaan rohkeasti menetelmiin ja perehtymään vaikkapa yhteen menetelmään perusteellisesti. Menetelmiä oppiakseen ei tarvitse omata vahvaa matemaattisluonnontieteellistä taipumusta. Jos tulee toimeen erilaisten laitteiden kanssa ja oppii tietokonesovelluksien käyttöä edes kohtuullisen kivuttomasti, ei geofysikaalisten menetelmien oppimisen pitäisi olla ongelma. Ei ole kuitenkaan pahitteeksi jos on kiinnostunut myös fysiikan laeista, joihin nämä menetelmät perustuvat.

Lähteet:

- Gustavsson, E. 2014. Maatutkamittaus arkeologisen tutkimuksen apuna. Kohteena historiallisen ajan hautausmaat. Helsingin yliopisto, Pro gradu –tutkielma.
- Hokkanen, T. Sovelletun geofysiikan perusteet. Sähkömagneettiset menetelmät. Aalto University. School of Engineering.
- Julkunen, A. 1998. Geofysiikan menetelmät. Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 20.
- Peltoniemi, M. 1988. Maa- ja kallioperän geofysikaaliset tutkimusmenetelmät.
- Roger Sala, Ekhiñe Garcia and Robert Tamba (2012). Archaeological Geophysics – From Basics to New Perspectives, Archaeology, New Approaches in Theory and Techniques, Dr. Imma Ollich-Castanyer (Ed.), ISBN: 978-953-51-0590-9.

Pirkkalan Tursiannotko ja muita löytöjä: näkökulmia järvimaan rautakauteen

YKSI merkittävimmistä rautakauden tutkimuskohteista 2010-luvulla Suomessa on ollut Tampereen naapurikunnassa Pirkkalassa sijaitseva Tursiannotkon laaja asuinpaikka-alue. Asuinpaikka on välittömässä yhteydessä Pirkkalankylän kyläonttiin, joten kyseessä on samalla myös historiallisen arkeologian kohde.

Pirkanmaan maakuntamuseo on suorittanut paikalla Pirkkalan kunnan kustantamia koe- ja pelastuskaivauksia neljänä vuonna. Kesällä 2016 tutki-

mukset jatkuvat yhteistyössä Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen kanssa. Yhdessä Raision Mullin ja Mikkelin Orijärven kaltaisten kohteiden kanssa Tursiannotko on tieteellisesti arvokkaimpia Suomessa tutkittuja rautakautisia asuinpaikkoja.

Kyseessä oli maanviljelijä- ja eränkävijäyhteisön asuma, jonka runsas löytöaineisto kertoo suorista tai välikäsien kautta ylläpidetyistä yhteyksistä viikinki- ja ristiretkiajan kansainvälisille kauppareiteille.

Tursiannotkon esinelöydöistä, rakennuksenjäännöksistä ja alustavista tulkinnoista on jo kirjoitettu Pirkan maan alta -vuosikirjan osissa 13 (2013) ja 14 (2015) sekä Hiisi-lehden numerossa 1/2015. Pirkanmaan maakuntamuseo on myös julkaissut kirjoittamani vihkon Tursiannotko - viikinkiaikainen kylä. Toistoa vähentääkseni keskityn tässä kirjoitelmassa kuvaamaan Tursiannotkon rautakautisen asutuksen suhdetta ympäristöönsä.

Tursiannotkon muinaisjäännösalue lounaaseen nähtynä (toukokuu 2013). Pelastuskaivaukset ovat keskittyneet kuvassa näkyvän tiepengerluiskan alueelle. Taustalla häämöttää Pyhäjärven Kotolahti. Kuva: Sami Raninen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

Keskiaikaisen asutuksen rautakautiset juuret

PIRKKALANKYLÄ oli aikoinaan yksi Pirkanmaan suurimmista kylistä. Se sijaitsi matalalla kylämäellä Pirkkalan pohjoisrannikolla avarassa järvi- ja viljelymaisemassa, lähellä Pyhäjärven suojaistaa Kotolahtea. 1540-luvun verorekistereiden mukaan Pirkkalankylässä oli 17 taloa, mikä on eteläsuomalaisellekin kylälle paljon. Kylätontti autioitui suurimmaksi osaksi 1860-luvulta, joten paikka on maanviljelyä ja tienrakennustöitä lukuun ottamatta säästynyt varsin hyvin modernin maankäytön vaikutuksilta.

Pirkanmaalla epätavallisen isot kylät ovat usein saaneet alkunsa jo rautakaudella, eikä Pirkkalankylä muodosta poikkeusta tästä säännöstä. Radiohiilijoiutukset ja löydöt viittaavat siihen, että asuinpaikka on syntynyt viimeistään viikinkiajan alkupuolella, mahdollisesti jo keskirautakaudella. 1970-luvulta lähtien tehtyjen koetutkimusten perusteella määritelty rautakautinen asuinpaikka-alue ulottuu historiallista kylätonttia huomattavasti laajemmalle alueelle.

Vaikka kaivaukset ja siten myös löydöt ovat keskittyneet vanhan kylämäen länsirinteelle ja lakialueelle, asuinpaikkaan viittaavia koekaivauslöytöjä on myös kylämäkeä ympäröiviltä pelloilta, matalilta mäiltä ja pienen Juoksian-oja-nimisen puron varrelta.

KOSKA Tursiannotkon asuinpaikka-alue on tutkittu vain pieneltä osalta, on vaikea sanoa, miten voimakasta rautakautinen asutus todella oli. Työhypoteesi on toistaiseksi se, että rautakautinen asutus oli hajaantunut ympäristöön suhteellisen väljästi ja kerääntyi vasta keskiajalla yhtenäiselle ja ahtaalle kylätontille. Tämä ehkä oli yhteydessä kaksivuoroviljelyn aloittamiseen ja peltojen sarkajaan toteuttamiseen.

Rautakautinen maatalous perustui todennäköisesti kaskeamiseen ja ohran yksivuoroviljelyyn, jotka suosivat hievan hajanaisempaa asutusrakennetta. Pyhäjärven läheisyyteen keskittynyttä rautakautista asutusta ympäröivät peltotilkut ja laajat niittyalueet, joilta

karjan talvirehu kerättiin. Sisämaata peittivät sakeat metsät, joissa voitiin hakata puuta, laiduntaa karjaa, poimia marjoja ja viritellä ansoja pienriistalle. Pyhäjärvi tarjosi kalaa ja kulkuyhteyden kaukaisille erämaille, joilta voitiin hankkia arvokkaita turkiksia.

Uskotaan, että Näsijärven reittiä pitkin pirkkalaisten erä- ja kaupparetket saattoivat myöhäisrautakaudella jatkaa vedenjakajien taakse aina Perämeren alueelle asti.

HYPOTEESI rautakauden asutuksen hajanaisemmasta rakenteesta saa lisätukea siitä, että kolmisen kilometriä Tursiannotkosta lounaaseen sijaitsee Pyhäjärven Savilahden läheisyydessä Isomoisio-niminen tutkimaton ja ainakin osittain tuhoutunut röykkiö- ja asuinpaikkakohde.

Rautakautisista asuinpaikkaviitteistä huolimatta Savilahdella ei ole sijainnut historiallista kylää tai taloa. Siellä on tosin ollut pappilan torppa, mutta 1700-luvulla perustettuna se ei edusta rautakautisen asutuksen jatkumoa. On siis mahdollista, että viikinki- ja ristiretkiajalla Pirkkalankylän seudun väestö jakaantui ympäristöön tasaisemmin kuin keskiajalla ja uuden ajan alussa.

Toinen vaihtoehto on, että Savilahden rautakautinen asutus oli varhaisempaa kuin Tursiannotkon, jolloin se

olisi saattanut kadota jo rautakauden kuluessa. Asian varmistaminen vaatii lisätutkimuksia - toistaiseksi tarjolla on lähinnä oletuksia ja valistuneita arvauksia.

Kalmistottomuuden arvoitus

ERÄS Tursiannotkon erityispiirre on se, että sen läheisyydestä ei tunnetta rautakautisia hautoja. Tosin asuinpaikka-alueen itäpuolella Vartiovuorten rinteillä sijaitsee muutamia epämääräisiä röykkiöitä ja latomuksia. Niitä ei ole tutkittu, mutta ne voivat hyvinkin olla hautarakennelmia. Niihin on ehkä tehty polttohautauksia viikinkiajan alkupuolella ja keskivaiheilla. Viikinkiajan lopun ja ristiretkiajan hautojen pitäisi kuitenkin sijaita ruumiskalmistossa, jollaisesta Tursiannotkon lähiympäristössä ei tunneta mitään arkeologisia viitteitä.

KALMISTOLÖYTÖJEN puuttumisen vuoksi aiemmin on arveltu, että Pirkkalan pohjois- ja luoteisrannikko olisivat myöhäisrautakaudella olleet asuttamatonta takamaata, jossa Nokian asukkaat Pyhäjärven toiselta puolelta kävivät kaskeamassa, metsästävässä ja korjaamassa heinää niityiltä.

Tursiannotkosta katsottuna järven vastarannalla, Nokian puolella, sijaitsi ►

Osittain tutkittu viikinkiaikainen rakennuksenpohja (lokakuu 2012). Ilmeisesti kyseessä oli noin 6 x 4 metrin laajuinen kiukaalla lämmitetty rakennus.

Kuva: Sami Raninen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

pieni Tyrkkölän kylä, joka Hakamäen ruumiskalmistosta päätellen syntyi viimeistään ristiretkijällä. Juhani Saarenheimon erinomaisesta teoksesta *Vanhan Pirkkalan historia (1974)* käy ilmi, että tyrkköläiset katsoivat vielä 1600-luvulla vanhaksi oikeudekseen hakata tarvepuuta Pirkkalankylän metsistä, vaikka se pirkkalankyläläisiä ärsyttikin. Tämä olisi houkuttelevaa tulkita siten, että Pirkkalankylä olisi aikoinaan perustettu Tyrkkölän nautinta-alueelle.

RAUTAKAUTISEN asuinpaikan löytyminen Tursiannotkosta on tietenkin kumonnut takamaateorian. Tällä hetkellä tunnettujen arkeologisten löytöjen perusteella Pirkkalankylän asutus voi olla vanhempaakin kuin Tyrkkölän. Tämä on varoittava esimerkki siitä, että kalmistolöytöjen puuttuminen ei todista asutuksen puuttumisesta.

Historiallisen ajan maanomistus- ja maankäyttöoikeuksia koskevat tiedot puolestaan on syytä ottaa huomioon rautakautta tutkittaessa, mutta ne eivät aina anna yksiselitteistä tai luotettavaa tietoa rautakautisten asutussyksiköiden ikäsuhteista.

SAMALLA on selvää, että jossakin Tursiannotkon asukkaiden hautojen täytyy sijaita. Asuinpaikasta ja kylätontista etelään sijaitsee Kalmo-niminen metsikkö- ja niittyalue. Nimi tuntuu vihaavan muinaiseen hautauspaikkaan.

On myös mahdollisuuksien rajoissa, että poltto- tai ruumishautauksia olisi tehty Hiidenmäelle, joka on kylämäen luoteispuolella kohoava matala mäki. Hiisi-nimet todennäköisesti liittyvät rautakautiseen kulttiin ja uskontoon silloin, kun ne viittaavat rautakautisen asutuksen läheisyydessä sijaitseviin maastonmuotoihin. Useista Lounais-Suomen hiisi-paikoista tunnetaan myös rautakautinen kalmisto.

Pirkkalan kirkonseutu

Tursiannotkosta koilliseen sijaitsee noin kilometrin päässä Pirkkalan Vanha kirkko. Nykyinen kirkkorakennus on 1920-luvulta, mutta FT Georg Haggrenin tutkimusten mukaan kirkkomaalla on sijainnut puukirkkoja jo keskiajalla, todennäköisesti 1200-luvulta alkaen.

Viime vuosina kirkkomaan läheisyydessä sijaitsevilta pelloilta on tehty muutamia metallinilmaisintoja, jotka vaikuttavat siltä, että ne ovat peräisin tuhoutuneista rautakautisista ruumishaudoista. Kirkonseudulla on siis voinut olla kalmisto. Jos näin, haudattiinko sinne Tursiannotkon asukkaita?

Etäisyys Tursiannotkon asuinpaikan ja kirkonseudun mahdollisen kalmistonpaikan välillä on niin suuri, että niiden yhdistäminen tuntuu epävarmalta, vaikka ei tietenkään mahdotomalta. Jos toisaalta muistamme

hypoteesin rautakautisen asutuksen hajanaisemmasta rakenteesta, on ajateltavissa, että rautakautinen asutus olisi ulottunut kirkonseudulle saakka. Asuinpaikkalöytöjä kirkon läheisyydestä ei kuitenkaan ole ainakaan toistaiseksi tehty.

TOINEN vaihtoehto on, että kirkonseudun metallinilmaisintoja liittyisivät kirkosta itään virtaavan Sikojoen varrella olleeseen asutukseen. Sikojokilaaksossa oli 1500-luvulla useita kyliä. Niistä isoin oli 7-taloinen Sikoinen eli Sionkylä, joka sijaitsi viitisen sataa metriä kirkosta itään. Sikojokilaaksotakaan ei toistaiseksi ole löydetty rautakautista asuinpaikkaa, mutta Sikoisten kylätontin liepeiltä on muutamia rautakautisia irtolöytöjä.

Pirkkalankylän ja Sikoisten välillä on viimeistään 1500-luvulla kulkenut jakokuntaraja, joka kulki Pirkkalan kirkon tornin kautta. On mahdollista, että tämä raja palautuu hyvinkin kaukaiseen menneisyyteen.

PIRKKALANKYLÄN tutkimukset ovat jo nyt tuottaneet erittäin kiinnostavaa uutta tietoa läntisen Järvi-Suomen rautakautisesta asutuksesta, ja tutkimusten jatkuessa tiedon määrä kasvaa entisestään. Pitkän hiljaiselon jälkeen rautakauden arkeologia on juuri nyt selvässä nousussa.

Suuren kivitalon tarinan loppu tunnetaan paremmin kuin sen alkuvaiheet. Turun Raastuvanoikeuden pöytäkirjojen mukaan talo on 1570-luvulla kuulunut Paraisten kirkkoherralle Elias Espingille.

Seuraavalla vuosisadalla talo oli jo pahoin rapautunut, ja kaupunki määräsi rakennuksen purettavaksi vuonna 1653 määrättyään sen pakkolunastukseen pari vuotta aiemmin.

Talon raunio sai maata rauhassa maan alla vuoteen 1994, jolloin se löytyi yllättäen Museoviraston kaivauksilla. Tällöin kahden kellarin ja porrashuoneen

muodostamasta kokonaisuudesta kaivettiin esiin kaksi kolmasosaa, mutta yksi kellari (K94:9) jätettiin odottamaan tulevia tutkimuksia.

Muuritutkimus ky teki kellarissa pienen kaivauksen vuonna 2006, mutta varsinaisesti kaivaukset jatkuivat Aboa Vetus & Ars Novan omana hankkeena vuosina 2012–2015.

2000-luvulla kellarista kaivettiin useita eriaikaisia täyttökerroksia. Havaintojen perusteella kellarin alkuperäinen käyttö päättyi ilmeisesti jo 1500-luvulla raivonneeseen tulipaloon. Tämän jälkeen tilaa käy-

Aboa Vetus & Ars Nova -museon raunioalueelle astuvaa tulijaa tervehtii näkymä aikojen saatossa sortuneita ja purettuja kivirakennusten seiniä. Huomio kiinnittyy suurikokoiseen kivitalon raunioon, joka seisoo aivan museotilan keskellä, keskiaikaisen Luostarin jokikadun varrella. Tämä niin kutsuttu suuri kivitalo on nimensä mukaisesti alueen kookkaimpia keskiaikaisia rakennuksia, ja sen raunioituneita seiniä on säilynyt jopa neljän metrin korkeuteen. Pienen mielikuvituksen kanssa on helppo nähdä sielunsa silmin tällä paikalla korkea, valkoiseksi kalkittu rakennus. Talosta tiedetään, että se on rakennettu aivan 1400-luvun alussa, mutta paljon muuta on hämärän peitossa. Miksi tämä talo aikoinaan rakennettiin? Keitä siinä asui ja toimi, ja mitä sen seinien sisällä on tapahtunut?

Brakteaatista paistinpannuun

Löytöjä Aboa Vetus & Ars Novan suuresta kivitalosta vuosilta 2012–2015

Kuvat:

Kruunupääbrakteaatti konservoituna.
Konservointilaitos/Museovirasto.

Pala raerenilaisesta kavisavikannusta,
noin 1600. Ilari Aalto/Aboa Vetus&Ars Nova.

Ilari Aalto

tettiin pitkään tunkiona, kunnes uusi tulipalo rapautti rakennusta lisää.

Vuoden 1600 tienoilla sattui jälleen uusi tulipalo, jonka jäljet näkyvät kaikkialla rakennuksen ympäristössä. Tämän jälkeen aluetta uudistettiin rankasti, ja esimerkiksi Luostarin jokikadun pintaa korotettiin lähes metri. Rakennuksen lopullisesta hylkäämisestä kertovat purku- ja täyttökerrokset, joilla rakennusjäännös on tasattu. Kaiken tämän päälle rakennettiin 1600-luvun puolivälissä kivetty aukio, Vähätori, joka sinetöi kivitalon alleen vuosisadoiksi.

Kellarista K94:9 vuosina 2012–2015 tehtyjä löytöjä tuli eri kaivausvuosina yhteensä noin 20 kg, mikä on varsin tyypillinen määrä kaupunkikaivauskohteelle. Suurin osa löydöistä tuli kellarin täyttömaasta, etenkin tasoitus- ja tunkiokerroksista. Purkukerrokset olivat lähes löydöttömiä.

Kenties mielenkiintoisimmat löydöt tulivat kellariin rakennuksen käytön aikana 1400- ja 1500-luvuilla kertyneistä kerroksista. Näiden löytöjen kautta on nimittäin mahdollista tarkastella niitä toimia ja askareita, joita tilassa on aikoinaan tehty. Kaikkiaan löydöt ajoittuvat 1300-luvulta 1600-luvun alkuun.

Kellarista löytyneen kissan kallo. Ilari Aalto/Aboa Vetus&Ars Nova.

13 KILOA LUUTA JA VÄHÄN MUUTAKIN

Koko löytöaineistosta 62 % – yli 13 kiloa – on luita, mikä sekin on varsin tyypillistä kaupunkikaivauksille. Kotieläimiä oli keskiajalla ja uuden ajan alussa paljon, ja niitä käytettiin runsaasti ravinoksi. Kaikissa kerroksissa ei ollut luita ollenkaan – runsaimmin niitä oli tunkio- ja täyttömaassa. Erityisen mielenkiintoisia ovat kellarin lattiakouruista löytyneet käytönaikaiset luut, koska ne kertovat suoraan ruoanvalmistuksesta rakennuksessa.

Rautainen vaatehaka konservoituna. Konservointilaitos/Museovirasto.

Luiden yhteydessä on mainittava ainakin neljän kissan jäänteet, jotka löytyivät kellarista tulipalossa syntyneestä sortumakerroksesta. Yksi kissoista löytyi jo vuonna 1994. Kaksi kissoista on lähes kokonaisia, kun taas yhdestä on toistaiseksi löytynyt vasta pää ja raajat ja yhdestä vain raajoja. Osa kissanluista odottaa varmasti vielä löytäjänsä.

Luiden löytökontekstista ja niissä olevista palojäljistä päätellen kissat ovat luultavasti kuolleet tulipalossa. On hyvin epätavallista, että yhdestä kellarista löytyy näin monen kissan jäänteet.

Luiden jälkeen suurin löytöryhmä ovat rautaesineet, jotka muodostavat 18 % kaikista löydöistä. Ehdottomasti suurin osa rautaesineistä oli nautoja, mutta mukana on myös erilaisia kahvoja, lenkkejä, solkia ja jopa paistiharukaksi epäilty esine. Kaikkiaan rautaesineitä löytyi kaivauksilta lähes neljä kiloa.

Luihin ja rautaesineisiin nähden muita löytöjä tehtiin suhteellisen vähän. Suurimman yksittäisen ryhmän näiden lisäksi muodostavat erilaisten saviastioiden kappaleet.

Esiin nousevat myös ikkunalasin sirpaleet, joiden määrä vähenee mitä vanhemmista kerroksista on kyse. Rakennuksessa on kuitenkin löytöjen perusteella ollut lasi-ikkunoita jo varhaisimmassa vaiheessa 1400-luvulla. Löytömääriä painon mukaan vertailtaessa myös kiviesineet nousevat painonsa takia esiin, vaikka näitä on vain yksittäisinä löytöinä.

Kaikkein helpoiten ajoitettavia löytöjä ovat rahat, joita löytyi tosin koko kaivaukselta huomattavan vähän. Kellarin käyttöajan kerroksista ei ole löytynyt yhtäkään. Kaikkiaan rahoja on löytynyt kahdeksan tai yhdeksän – yksi on niin huonokuntoinen ja korroosion peitossa, ettei siitä voi varmuudella sanoa onko se kolikko vai nappi.

Täyttömaasta peräisin olevat rahat ajoittuvat samalla aikaskaalalla kuin kaikki kellarin löydöt – 1300-luvun puolivälistä 1600-luvun alkuun. Kaikki rahat ovat ruotsalaisia.

Vanhimmat rahat ovat kaksi Maunu Eerikinpojan (1319–1364) aikaista yksipuolista hopeabrakteattia, joista toisessa on kuninkaan kasvot ja toisessa E-kirjain. Niin kutsuttu kruunupää-brakteatti on sekin niin huonokuntoinen, että ajoitus on epävarma. Brakteatit olivat keskiajalla yhden penningin arvoisia. 1400-luvulle rahoista ajoittuu ainoastaan yksi Kristian I:n (1457–1464) aikana Malmössä lyöty hvid.

Kaikkein eniten kellarin täyttömaasta on löytynyt Vaasa-suvun kuninkaiden rahoja: peräti neljä Juhana III:n rahaa vuosilta 1573–1592 ja Kustaa II Aadolfin äyri vuodelta 1615. Juhanan rahat muodostavat hauska otoksen kuninkaan lyöttämisestä kolikoista, eikä niissä ole kahta samaa rahaa.

Rahan arvoa voi suhteuttaa niin, että 1300-luvulla päivätyön arvoksi laskettiin 18 penninkiä. Vuonna 1615 yhdellä äyriellä taas olisi saanut kannun olutta. Mistään valtavan suurista rah summista ei siis ole kyse.

Juhana III:n kahden äyriin kolikko konservoituna. Konservointilaitos/Museovirasto.

Harvinaisen pyöreän ikkunaruu-
dun kappaleita Ilari Aalto/Aboa Vetus&Ars Nova.

LASIN VÄLKETTÄ JA SAVIASTIOITA

Löytyneistä ikkunalasien sirpaleista erikoisim-
pina nousevat esiin halkaisijaltaan noin
15 cm pyöreän ikkunaruu-
dun sirpaleet, joita löytyi vuosina 2012 ja 2015 kella-
rin täyttömaan seasta. Ilmeisesti kaikki
sirpaleet ovat peräisin yhdestä ruudus-
ta, koska ne löytyivät varsin lähekkäin.
Löytöyhteyden takia erikoista ruutua
on mahdotonta ajoittaa tarkemmin
kuin vuosien 1300–1653 välille, mut-
ta luultavasti se on joko 1500-luvun
lopulta tai 1600-luvulta. Se tekee ruu-
dusta mahdollisesti vanhimman Suo-
mesta löytyneen pyöreän ikkunaruu-
dun, jollaisten kuvia on kylläkin paljon
1500-luvun puupiirroksissa.

Lasiastioiden kappaleita löytyi kaivauk-
silta kaikkiaan 106 g. Iso osa sirpa-
leista oli peräisin 1500-luvulla suosi-
tuista pirkänomaisista, kulmikkaista
passglas-olutlaseista. Eniten lasiesi-
neiden palasia löytyi kellarin käyttö-
kerroksesta: kellarin pohjoisnurkasta
löytyi rykelmänä kahden lasipikarin
kappaleita ja erikseen palasia ainakin
kahdesta muusta pikarista. Vanhim-
mat palaset ovat 1300-luvun lopussa
ja 1400-luvun alkupuolella käytetystä
Itämerenpikarista.

Muut sirpaleet kuuluvat 1400-luvun
puolivälistä 1500-luvulle käytettyyn
kaalinkantalasiin, 1400-luvulla suo-
sittuun, optisesti koristeltuun maige-
lein-pikariin ja loput massaltaan kel-
lertävään pystyruodepikariin. Joukossa
voi olla sirpaleita myös viidennestä,
toistaiseksi tunnistamattomasta mas-

saltaan turkoosinsinertävästä pikaris-
ta. Mielenkiintoista kyllä joukossa ei
näyttäisi olevan sirpaleita kahdesta sa-
manlaisesta astiasta. Lasilöydöt odot-
tavat vielä lopullista analyysiiän, ja
tiedot voivat vielä muuttua. Saksassa ja
Böömässä valmistetut viinilasit olivat
oleellinen osa keskiajan kaupunkikult-
tuuria, ja niistä on luultavasti siemai-
tu hyvää reininviiniä.

Suurin osa löytyneistä astiankappaleista
on erilaisista saviastioista, osittain siksi
että iso osa on peräisin ruoanlaittoas-
tioista. Valtaosa saviastioista on punasa-
vea (630 g, 79 % saviastioista), pääasiassa
kolmijalkaisten keittopatojen kapp-
leita. Joukossa on myös savituoppien,
yhden paistinpannun ja muutaman
tarjoilulautasen kappaleita. Koristeelli-
sesti maalatut tarjoilulautaset ajoittuvat
1500- ja 1600-luvuille.

Vanhimpiin punasavilöytöihin kuu-
luvat hyvin pienet sirpaleet vain ulko-
pinnalta lasitetusta tuopista. Tällaiset
sisältä lasittamattomat astiat on yleensä
ajoitettu jopa 1300-luvun puolelle, ja
kyseiset kappaleet löytyivätkin kellarin
pohjalta. Ehkä hieman yllättäen puna-
saviaa uunikaakeleita ei ole löytynyt
yhtäkään, vaikka kaakeliuunit ovat il-
meisesti olleet alueella melko yleisiä
keskiajan loppupuolelta lähtien.

Raerenilaisen/aachenilaisen kivisavikan-
nun paloja, n. 1500. Yhdessä palassa nä-
kyy mieshahmon oikea viiksi ja alaosa
partaa. Ilari Aalto/Aboa Vetus&Ars Nova.

Toiseksi suurin osa (156 g, 19 %) saviesi-
neistä on korkeassa lämpötilassa pol-
tettua saksalaista kivisavea. Kivisavi-
astiat olivat täyttökerroksissa harvina-
isia, mutta kellarin pohjan käytön aika-
na kertyneistä löydöistä ne muodostivat
ison osan. Yli puolet kivisaviastian pala-
sista onkin peräisin kellarin käyttöajalta.

Käyttöajan palaset ovat peräisin
kahdesta tai kolmesta kivisaviastiasta,
joista yksi on valmistettu Siegburgissa.
Loput ovat Raerenissa tai Aachenissa
valmistetuista harmaista, suolalasittei-
sistä astioista. Raerenilaisen kannun
vatsaan on kuvattu humoristisesti par-
rakkaan ja viiksekkään miehen kasvot,
joista vasta yksi kappale on löytynyt.

Siegburgilaisen kannun ajoitus on
1300-luvulta vuoden 1500 tienoille,
raerenilainen kannu taas on noin vuo-
delta 1500. Saman kannun kappaleissa
on myös palojälkiä, jotka voivat kertoa
kellarissa riehuneesta tulipalosta.

Mielenkiintoisin täyttömaasta löyty-
nyt kivisaviastian pala on myös raereni-
laisesta olutkannusta, mutta tämä rus-
keaksi suolalasitettu kannu on aivan
1500-luvun ja 1600-luvun taitteesta.
Se on siis sata vuotta edellä kuvattua
astiaa nuorempi. Sirpaleessa näkyvät
tanssivan miehen jalat, ja tämän pe-
rusteella aihe on tunnistettavissa ta-
lonpoikaishäitä kuvaavaksi friisiksi,
joka on kiertänyt kannun keskivaihei-
ta. Tämän tyyppiset tinakantiset kan-
nut ovat olleet varsin suosittuja ympäri
Itämeren.

Puna- ja kivisaviastioiden lisäksi kellarin
täyttömaasta on yksittäisiä, pieniä val-
kosaviastioiden palasia. Näiden sirpa-
leet (13 g) muodostavat vain 2 % löy-
tyneistä keramiikkaesineistä. Fajanssi-,
posliini- tai piisaviastioiden palasia ei
ole löytynyt ollenkaan, mutta niiden
käyttö levisikin vasta 1600-luvulla,
suuren kivitalon hylkäämisen jälkeen.

LÖYDÖT KERTOVAT KAUPASTA JA KÄSITÖISTÄ

Suuren kivitalon löydöt ovat jopa yllättävän kansainvälisiä. Esimerkiksi kellarin käyttökerrosten astiankappaleista vain puiset kimpiastioiden palat ovat luultavasti kotimaista tuotantoa. Hajooneet kavisavikannut samoin kuin punasaviastiat ovat peräisin Ala-Saksista ja lasiset viinipikarit taas Saksan ja Böömin alueelta.

Täyttömaasta löytynyt kangaspakan lyijysinetti eli plombi kertoo, että alueella on 1300-luvulla käytetty myös Tournain kaupungissa Flanderissa valmistettua hienoa kangasta, luultavasti verkkaa. Kellarin tasoituksesta 1600-luvulla syntyneestä täyttömaasta on löytynyt myös joitakin savisten liitupiippujen kappaleita, jotka kertovat uuden ajan uutuuspaheesta, tupakoinnista. Piiput on luultavasti valmistettu Alankomaissa.

Jotkin löydöistä kertovat myös Turun Luostarikorttelissa harjoitetuista käsityöistä, etenkin tekstiilien käsittelystä. Kellarin täyttömaasta löytyi yhdeksän ympäriinsä levinnyttä nuppineulaa, jotka olivat kuitenkin luultavasti olleet alun perin yhdessä. Nuppineuloja käytettiin ennen kaikkea pitämään koossa naisten käyttämiä huntuja, mutta niitä käytettiin myös ompelun apuna.

Kellarin tunkiomaasta löytyi puolestaan kolme tekstiilikäsintöihin liittyvää löytöä; kaksi liuskekivistä värttinänkehrää ja sian pohjeluusta tehty kinnasneula, jonka silmä oli murtunut.

Hiiltynyttä villakangasta.
Ilari Aalto/Aboa Vetus&Ars Nova.

Lyijyinen ristiriipus konservoituna.
Konservointilaitos/Museovirasto.

Pronssiset pinsetit konservoituina. Konservointilaitos/Museovirasto.

Lähistöllä on siis sekä kehrätty lankaa että neulottu vaatteita, luultavasti kotitarpeisiin. Yllättävää kyllä kaivauksilta löytyi myös kappaleita hiiltynyttä tekstiiliä, joka oli kuin ihmeen kaupalla säilynyt palokerroksen seassa. Palaset ovat peräisin melko karkeasta palttinasidoksisesta villakankaasta. Myös aivan kellarin pohjalta löytyi yksittäisiä villalanganpätkiä.

Kellarista on löytynyt myös henkilökohtaiseen koristautumiseen liittyviä

esineitä. Mainittujen rautasolkien lisäksi löytöihin kuuluu siro, 1300-luvulle ajoittuva neliapilan mallinen pronssisolki ja katkennut hopeasormus, jonka pinnassa on koristekuviointia. Tunkiomaan seasta löytyi myös lyijyinen ristiriipus ja sorvattu sarvihelmi, jotka saattavat kumpikin olla peräisin rukousnauhasta. Samanlainen ristiriipus on löytynyt esimerkiksi Naantalın birgittalaisluostarista. Mielenkiintoisiin löytöihin kuuluvat myös pronssiset pinsetit, jotka löytyivät täyttömaasta. Yksinkertaisen mallinsa takia niitä on vaikea ajoittaa, mutta samanlaisia on käytetty keskiajalla ihokarvojen nyppimiseen.

KEITTIÖJÄTETTÄ KESKIAJALTA

Aivan erityisen mielenkiintoisia ovat kellarin pohjalle sen käyttöaikana kertyneet löydöt, koska ne kertovat suoraan kellarin toiminnoista. Edellä käsiteltiin jo kellarin lasilöytöjä. Kellarin täyttökerroksissa orgaaniset esineet olivat tuhoutuneet täysin, mutta kellarin pohjalta löytyi iloisena yllätyksenä puuesineiden kappaleita. Näihin kuuluvat ainakin kahden kimpivadin palaset, joista toinen on lähes kokonainen.

Kellarin seinänvierustoilta löytyi myös kaksi isoa kuusivannetta, jotka ovat peräisin isosta kimpiastiasta, ehkä jostakin sammioista tai tynnyristä. Kumpikin vanne on lovettu päästään kiinnitystä varten. Puuesineisiin kuuluu myös 2014 löytynyt puuastian kannen tai pohjan puolikas, jossa näkyy kahden tapin tappiliitos.

Kellarin lattia oli yhtä kavisaviastian palaa ja kaalinkantalasin sirpaleita lukuun ottamatta löydötön, mikä kertoo siitä että se on pidetty puhtaana. Kellarin seinustat sen sijaan olivat aivan täynnä keittiöjätettä – kalanruotoja ja

Lähes kokonainen kimpivati. Ilari Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

-suomuja, munankuoria ja lampaan, jäniksen ja sorsan luita. Samasta kerroksesta löytyi myös keittiöastioiden kappaleita: luukahvainen ruokaveitsi, punasavisen paistinpannun isokokoinen kylkipala, kolmasosa suurta savista punajalkapataa ja mahdollinen paistihäärukka. Yhdessä nämä löydöt antavat vahvan viitteen siitä, että kellarissa on aikoinaan laitettu ruokaa.

Osteologi ei vielä ole käynyt läpi luuaineistoa, mutta luut vaikuttaisivat olevan peräisin eläinten lihaisimmista osista, kuten kyljestä. Joukossa on myös paljon lampaiden tai vuohien sorkkia, joista on voitu keittää lihalientä. Luut eivät siis ole teurasjätettä vaan ruoantähteitä.

Kuvaa suuren kivitalon ruokavaliosta täydentävät makrofossiilit, joita Mia Lempiäinen-Avci on löytänyt kellarin nurkkiin kertyneestä maasta otetuista maanäytteistä. Maanäytteistä löytyi muun muassa kauran ja ohran jyviä, runsaasti vadelmansiemeniä, variksenmarjaa, katajanmarjoja ja jopa yksi humalakävyin suomu ja yksi hullukaalin jäänne. Humalan perusteella kellarissa on saatettu panna olutta, kun taas hullukaali oli yleinen lääkeaine. Marjojen siemenet kertovat, että marjat kuuluivat myös kaupunkilaiseen ruokakulttuuriin. Aivan kellarin pohjalta löytyi myös melko runsaasti saksan- ja haselpähkinän kuoria ja jopa kokonaisia pähkinöitä.

Mielenkiintoista on, että naudan luita on erittäin vähän, vaikka karjaa pidettiin Turussa yleisesti. Ehkä syy on siinä, että isommat luut on viety tunkiolle asti, mutta pienet jätteet ovat päätyneet lakaistuksi nurkkaan?

Sen sijaan ei ole kovin yllättävää, että kala vaikuttaisi olleen suuressa kivitalossa tärkein ruoka-aine. Turku oli hyvän kalajoen varressa ollut rannikkokaupunki, johon oli helppo saada tuoretta ja eri tavoin säilöttyä kalaa ympäri vuoden. Toisaalta keskiajan paastosäännöt sanelivat, että viikossa oli vähintään kolme paastopäivää ja vuodessa kaksi pitkää paastonaikaa, jolloin lihan syönti oli kiellettyä mutta kalaa sai nauttia.

Kalojenkaan luita ei ole vielä tarkkaan käyty läpi, mutta joukossa vaikuttaisi olevan ainakin hauen luita, lohta ja ahven- ja siikakaloja. Kaikkien tiedetään olleen suosittuja keskiajan ruokapöydissä muuallakin.

TARINAT LÖYTÖJEN TAKANA

Suuren kivitalon löydöistä harvat kertovat kovin dramaattista tarinaa. Ne ovat jäänteitä arkisista ilmiöistä: ruoanlaitosta, käsistöistä ja kaupankäynnistä. Savikannut ja lasipikarit taas kertovat oluen ja viinin nauttimisesta.

Yhdessä löydöt ja kellarista löytyneet rakenteet ovat antaneet syyn arvella, että kellari on saattanut historiansa varrella toimia majatalona tai kapak-

kana, ehkä jopa julkisena saunana. Kellari on tosin voinut olla myös vauraan porvarisperheen keittiö.

Kellarin löydöt kertovat myös itse rakennusta laajempaa tarinaa: ne ovat päätyneet kellariin eri vaiheissa ja eri syistä. Osa löydöistä on vuosikymmeniä vanhempi kuin itse kivitalo, osa taas on peräisin ajalta kun rakennus oli jo raunioitumassa. Löydöt kertovatkin myös laajemmin elämästä ja esinekulttuurista Turun Luostarikorttelissa.

Vaikka kaikki esineet ja jäte on päätyneet kellariin ihmistoiminnan seurauksena, ei ole helppo tavoittaa ihmisiä esineiden takana. Kuuluvatko pinsetit ulkonäöstään huolehtineelle naiselle vai parturille? Pirstoutuiko lasipikari pudotessaan vahingossa lattialle, vai paiskasiko joku sen rikki suutuspäissään?

Ehdottomasti yllättävin kaivauksilla tehty löytö on ihmissormi, joka löytyi kellarin seinustalta keittiöjätteen seasta. Se on konkreettinen muisto jostakin dramaattisesta tapahtumasta. Repäistiinkö sormi irti rangaistuksena vai tappelussa? Vai onko kyseessä kokille sattunut onnettomuus? Sormi on joskus kuulunut elävälle ihmiselle, mutta emme ikävä kyllä saa luultavasti koskaan tietää kenelle. Kellari pitää salaisuutensa.

Kellarista löytynyt ihmissormi herättää kysymyksiä. Ilari Aalto/Aboa Vetus&Ars Nova.

Kaikista kellarin käytönaikaisista kerrostumista tulleista löydöistä koskettavin on mielestäni kuitenkin keittiöjätteen seasta löytynyt nuppineula. Se ei ole itsessään erityinen tai harvinainen esine, mutta se kertoo, että joskus vuosisatoja sitten kellarissa on ollut hunnutettu nainen, jonka hunnusta neula on pudonnut ja joutunut hukkaan. Nainen saattoi olla keittiön emäntä tai piika. Huntuneula on ainoa varmasti henkilökohtainen esine, joka kertoo jotakin kellarin kauan sitten unohdetuista käyttäjistä.

Helminauhan ensimmäisiä helmiä kaivetaan varovasti esiin erikoistyövälineiden avulla. Helmiä kaivamassa arkeologian opiskelija Oona Jalonen.

Kenelle kaulanauha kuului?

HELMINAUHAN mukaansa saanut Ristimäen vainaja oli haudattu rautanauloin suljettuun arkkuun noin 60 cm syvyyteen nykyisestä maanpinnasta mitattuna. Matalaan hautausvyöryteen on vaikuttanut vastaan tuleva peruskallio, jonka pinta saatiin esiin haudan itäpuolella heti hautastason alta. Puuta tai luuta ei Ristimäen maaperä ole juuri lainkaan säilyttänyt, mutta nauhojen ja arkusta peräisin olevan tumman maan perusteella arkun pituudeksi voitiin määrittää hautastasossa noin 158 cm – vainaja on siis ollut tätä jonkin verran lyhempi.

Muista haudan löydöistä mainittakoon esimerkiksi useasta kohtaa talletetut tekstiilijänteiden kappaleet, joista silmämääräisesti voitiin erottaa ainakin vihreää, punertavaa ja kellertävää kangasta. Koristeellisen helminauhan ohella vainajan asuun on kuulunut pieni puukko tai veitsi. Esine löytyi vasemmalta lantion kohdalta poikittain asetettuna. Vaatetukseen liittyviä muita löytöjä olivat esimerkiksi hevosenkenkäsolkki ja rengasketjun kappale sekä pronssispiraalikoristeet.

Ensimmäistä kertaa Ristimäen tutkimushistoriassa haudasta löydettiin myös vainajan hiuksia. Hiuksia oli säilynyt vainajan kokonaan maatuneen kallon takaosassa noin kämmenselän kokoinen kappale. Silmämääräisesti vaikutti siltä, että hiukset ovat olleet säilyltään punertavia.

Hauta 1/2015 on kuulunut siis mahdollisesti nuorelle, punatukkaiselle naisvainajalle, joka on saanut mukaansa kaulalle huolellisesti asetettuna tässä esitellyn helminauhan. Vainaja on haudattu ruumisarkussa ja juhlapuvussa kristilliseen länsilounas-itäkoillisuuntaan; vastaavalla tavalla on haudattu suurin osa Ristimäelle haudatuista vainajista.

Punatukkainen tyttö ja 31 helmeä

Helminauha Ravattulan Ristimäen haudasta 1/2015

Teksti: Juha Ruuhonen ja Anna Väänänen

Kuvat: Juha Ruuhonen

Vuoden 2015 kaivauksissa Ravattulan Ristimäeltä löytyi kaikkiaan neljä lasihelmistä koottua kaulanauhaa. Tätä ennen kaivaustutkimuksissa on saatu kaivettua esille yksi kokonainen lasihelmistä koottu nauha sekä kahdesta helmestä koostuva koriste. Lisäksi irtolöytönä mäeltä oli tullut esiin joitain yksinkertaisia savihelmiä.

Hauta 1/2015

HAUTA 1/2015 sijoittui Ristimäen luoteisnurkkaan, lähelle pellolta mäelle johtavaa polkua. Alueelle avattiin heinäkuun lopulla itä-länsisuuntainen koeoja, jonka tarkoituksena oli löytää kirkkomaata rajaavan aidan kiveystä sekä tutkia koeojan alueelle ulottuvien kahden pitkänomaisen painanteen luonnetta.

Yleisökaivaustenkin kohteena olleesta ojusta saatiin esiin selkeä aitarakenne.

Tutkittavista painanteista toinen osoitautui luontaiseksi maastopainumaksi, mutta toinen syvemmälle kaivettaessa ruumishaudaksi. Tämä nimettiin ensimmäisenä kyseisenä vuotena esiintulleena hautana tunnuksella 1/2015.

Ruumishautaa edelleen kaivettaessa siitä tavoitettiin noin 60 cm syvyydestä hautastaso. Arkun kannen heikosti säilyneiden puujänteiden alta saatiin esiin kaulanauhaan kuuluneet ensimmäiset lasihelmet. Tämän jälkeen helmiä ryhdyttiin kaivamaan hyvin varovasti yksittäin esiin, jolloin kävi ilmi, että haudassa oli paikoillaan säilynyt kokonainen helminauha.

Kaivaushavaintojen perusteella helminauha on haudattaessa ollut asetettuna huolellisesti vainajan kaulan ympärille. Lasihelmien läpi kulkenut nauha on luultavasti ollut vahvaa tekoa ja maatunut paikoilleen hitaasti, sillä maatusprosessista huolimatta helmet olivat yhä hyvässä järjestyksessä.

Helminauhan helmet

NAUHA koostui kaikkiaan 31 värikkästä lasihelmestä. Helmet olivat keskenään erilaisia käsityönä tehtyjä yksilöitä, vaikka valmistustekniikaltaan ja koristelultaan osa muistuttikin toisiaan.

Lasihelmiä voidaan valmistaa kiertämällä tai vetämällä. Yksinkertaisimmillaan kuumaa, sulaa lasimassaa kierretään esimerkiksi savella päällystetyn ohuen metallivartaan ympärille. Kun näin syntynyt kierretty helmi jäähtyy, se irrotetaan vartaasta ja keskelle jää reikä. Kiertämällä valmistetun helmen tunnistaa lasimassaan jääneiden pienten ilmakuplien sijoittumisesta poikittain suhteessa reikään.

Kun lasihelmiä valmistetaan vetämällä, sulan massan sisälle puhalletaan ensin ilmakupla. Tämän jälkeen massasta vedetään pitkä ja kapea putki, johon ilmakupla muodostaa onton käytävän. Putkesta katkaistaan helmeksi sopivan mittaisia osia, joiden sisällä kulkeva reikä syntyy siis ilmakuplan käytävästä. Vedettyjen lasihelmien massassa erottuvat pienet ilmakuplat ovat helmen sisällä pitkittäin reikään nähden.

Tarkasteltavan nauhan helmistä kolmekymmentä oli kiertämällä valmistettua, ja yksi todennäköisesti vetämällä tehty. Vedetty helmi oli yksivärinen sininen, ns. fasetoitu eli sivuiltaan viistetty

helmi. Lasin ollessa vielä pehmeää helmen kylkiä on puristettu siten, että niihin on muodostunut tasaisia toisiaan sivuavia pintoja.

Nauhan helmistä kolme on foliohelmiä. Foliohelmiä valmistettaessa lasisen pohjahelmen pinnalle kiinnitetään ohuen ohut hopeinen tai kultainen metallifolio, jonka päälle sulatetaan kerros läpikuultavaa lasimassaa. Kirkas lasimassa on toistanut metallin värit sellaisenaan, mutta esimerkiksi kellertävä lasi on saanut helmen hohtamaan kultaisena. Foliohelmet ovat usein pelkästä lasimassasta kiertämällä tehtyjä helmiä hauraampia. Ristimäen nauhan kolmesta foliohelmestä vain yksi oli säilynyt lähes kokonaisena.

Kaulanauhan helmistä suurin osa on muodoltaan tynnyrimäisiä. Lisäksi joukossa on joku pyöreä ja kaksoiskartion muotoinen sekä yksi fasetoitu yksilö. Tavallisten lasimassahelmien lisäksi kouruun on kuulunut kolme mainittua foliohelmiä sekä yksi painavasta lyijylasista tehty helmi. Lyijylasihelmen pinnalla on syviä poikittaisia uurteita, joissa on mahdollisesti ollut erilaisesta lasista valmistettua viivakoristelua.

Mitattavien helmien halkaisija vaihtelee 8 ja 10 mm:n välillä ja korkeus 6,5 ja 10 mm:n välillä. Ne ovat lähes aina ns. lyhyitä helmiä, eli niiden pituus on pienempi kuin halkaisija. Painoa helmillä on ollut noin grammasta kahteen, paitsi keskellä sijainneilla helmillä muihin nähden yli kaksinkertaisesti. Kaiken kaikkiaan helmet ovat kooltaan ja muodoltaan varsin samanlaisia.

Suurin osa haudan 1/2015 helmistä on pohjaväritään sinisiä (11 kpl). Lisäksi kaulanauhasta löytyy valkoisia (6 kpl), keltaisia (4 kpl), mustia (3 kpl) sekä punaisia (2 kpl). Suurin osa on mattapintaisia. Foliohelmet ovat välkehtineet kaulalla todennäköisesti kultaisen kiiltävinä, mutta lyijylasihelmen alkuperäistä väriä on mahdoton määrittää silmämääräisesti. Yhden helmen pohjaväriä ei toistaiseksi voitu selvittää.

Suurin osa helmistä on ollut koristeltuja. Vain neljä helmiä on ollut yksivärisiä, niistäkin yksi fasetoitu ja yhden pintaan on painettu pitkittäisiä uurteita. Myös toisessa helmessä on vastaavia uurteita, mutta siinä on ollut myös poikittainen viivakoriste eri lasimassasta, joka on aikojen kuluessa kokonaan hävinnyt.

Yksiväriset ja foliohelmet pois lukien muut 24 lasihelmiä ovat olleet koristeltuja erilaisin viiva- ja silmäkuvioiden. Viivakoristeet on tehty sulattamalla hyvin ohuesta erivärisestä lasitangusta suoria tai kaartuvia viivoja helmien pinnalle. Joissakin helmissä viivoja on vielä muokattu vetämällä työvälineellä viivat aaltomaisiksi tai kaartumaan samaan suuntaan ennen kuin helmi on jäähtynyt ja kovettunut.

Silmäkuvioiden helmiin on tehty samoin sulattamalla ohuesta lasitangusta pisteitä helmen pinnalle. Erivärisiä silmiä on voitu sulattaa myös päällekkäin, jolloin saadaan kehystetty silmäkuviot: ensin syntynyt kuvio näkyy alta hieman suurempana. Moniväriset säteittäiset silmäkuviot ovat syntyneet siten, että yksivärisen pohjahelmen pintaan on painettu ja sulatettu kiinni monivärisestä lasitangosta katkaistu valmis kirjavakuviainen kiekko. Tällainen koristelu muistuttaa kukkakuviota ja on valmistusteknisesti sukua hyvin koristeellisille millefiori-helmille.

Helmien asettelussa nauhassa on pyritty tasapainaisuuteen ja tietynlaiseen symmetriaan. Esimerkiksi nauhan keskellä sijainnut lasihelmi – kummaltakin puolelta laskettuna siis kuudestoista helmi – oli muita helmiä kookkaampi ja myös koristeellisempi: helmessä oli ai-noana sekä viiva- että silmäkuviota.

Haudasta maata vasten takaraivon kohdalta löytyi runsaasti punertavansävyisiä hiuksia. Vainajan hiukset ovat olleet nutturalla.

Lasihelmet ajoittavana tekijänä

LASIHELMET eivät ole mitenkään ainutlaatuinen ilmiö ristiretkiajan lopulle ja varhaiskeskiajalle ajoittuvissa ruumiskalmistoissa, mutta suhteellisen harvinaisia ne tälle ajankohdalle ajoittuvina ovat. Esimerkiksi Raision Ihalan Kansakoulunmäen varhaiskristilliseltä hautausmaalta tutkitusta noin 50 haudasta on lasihelminauhoja löytynyt 1950-luvun kaivauksissa kaikkiaan kolme.

Liedon Ristinpellolta tutkituista yli 150 ruumishaudasta tunnetaan ainostaan viisi yksittäistä lasihelmeä, kaikki eri haudoista; yhdelläkään vainajalla ei siis tavattu kokonaista kaulanauhaa. Sekä Kansakoulunmäen että Ristinpellon käyttö ajoitetaan nykyisin lähinnä 1100-luvun puolivälistä 1200-luvun puoliväliin.

Edellä mainittuihin kalmistoihin verrattuna Ristimäeltä on löytynyt lasihelmiä poikkeuksellisen runsaasti, sillä suhteessa tutkittujen hautojen lukumäärään helmiä on joka viidennessä haudassa. Tässä on toki huomioitava, että vasta pieni määrä, noin kym-

menesosa, mäellä olevista noin 250-350 haudasta on toistaiseksi tutkittu.

Helmien yleisyyttä Ristimäellä voidaan pohtia monen eri näkökulman kautta. Ehkä Ravattulan osalta kyse on ollut paikallisesta ja ajallisestakin muoti-ilmiöstä. Yleistävien päätelmien tekemiseen tähän mennessä tutkittujen hautojen lukumäärä Ristimäellä on vielä riittämätön, vaikka mukaan otettaisiin kaikki helmiä Ristimäellä sisältäneet hautaukset.

RISTIRETKIAJAN lopun ja varhaisen keskiajan kalmistoissa helmiä siis esiintyy muuallakin, mutta suhteellisen vähäisessä määrin. Erityisen suosittuja lasihelmet näyttäisivät Aurajokilaaksossa olleen hieman aiemmin, jo 1000-luvulla ja 1100-luvun alkupuolella. Esimerkiksi vuosien 1991 ja 1992 tutkimuksissa Kaarinan Kirkkomäen ruumiskalmiston 29 tutkitusta haudasta helmiä löytyi kaikkiaan yhdeksästä haudasta.

Kirkkomäen kalmisto ajoittuu tähänastisten tutkimusten perusteella myöhäiseen viikinkiaikaan ja ristiretkiai-

kaan, lähinnä siis 1000- ja 1100-luvuille. Kaikki Kirkkomäen helmet ovat olleet lasimassahelmiä yhtä karneolihelmeä lukuun ottamatta; kaulanauhoihin on lasihelmien ohella saattanut liittyä hopearahoja ja muita koristeita.

RAVATTULAN Ristimäen kirkon käyttöaikana on pidetty 1100- ja 1200-lukujen vaihdetta, ja sitä ympäröivä ruumiskalmisto olisi syntynyt paikalle jo jonkin verran aiemmin. Kaarinan Kirkkomäen ja Ravattulan Ristimäen tietyt kalmistolliset yhtäläisyydet huomioiden, nyt helmilöytöjen tukeamana, voidaan kuitenkin esittää ajatus Ristimäen ruumiskalmiston oletettua vanhemmasta iästä. Kalmiston käyttö onkin mahdollisesti alkanut jo 1000-luvulla, jatkuen keskeytyksettä kirkon käyttöaikaan ja siitä edelleen kirkkorakennuksen hylkäämiseen asti. Käyttöajankohdasta tullaan saamaan lisätietoa uusien luonnontieteellisten ajoitustulosten ja tänä vuonna toivotavasti vielä jatkuvien kaivaustutkimusten havaintojen kautta.